

16662

Մ. ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ

ՀԱՄԱԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ

"It is for you to urge upon all the necessity of placing yourselves in a position of an armed nation — a nation such as the Swiss, whose strength lies not in its numbers or in its military organisation, but in the spirit of those who love their country and are prepared to die for it".—

Lord Salisbury, 9 May, 1900.

Հրատ.

Հ. Յ. Դաւանկյան

1909

Ժ. Ե. Ե. Ե.

355.3
Վ-29

Մ. ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ

ՀԱՄԱԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ

"It is for you to urge upon all the necessity of placing yourselves in a position of an armed nation — a nation such as the Swiss, whose strength lies not in its numbers or in its military organisation, but in the spirit of those who love their country and are prepared to die for it."

Lord Salisbury May 9, 1900.

Հրատ.

1909

Հ. Յ. Պատկանյան

Ժ. Բ. Ե. Վ.

16662

08 AUG 2013

I

ՄԻԼԻՏԱՐԻԶՄԻ ՊԱՏՈՒՅԱՍԸ

Նոր օրէնքը Տանկաստանում.— Զօրք եւ հայրենիք.— Դէպի ասիանա-
կան ռամկավարացում.— Միլիտարիզմը Արեւմուտքում եւ Թիւր-
քիայում.— Զինաւորման համանաւակ ճեղքը, նրա պատճառները.—
Սպառազէն խաղաղութիւն.— Ժամանակակից զօրքը, իբրեւ կապի-
տալիզմի շահերի ճեղքը.—

Զինւորագրութեան օրէնքն ընդունեց: Ամբողջ Օս-
մանեան երկիրը պիտի ներկայացնէ այսուհետեւ մի
ձոյլ բանակ, կազմած իր բոլոր կենսատու տարրերից,
առանց խտրութեան ցեղի, կրօնի ու դասանանքի: Մի
քալլ ևս արւեց դէպի երկրի խաղաղացումը, դէպի նրա
ներքին կազմաւորումն ու վերաշինումը: Դա արդա-
րօւթեան յաղթանակն է և միանգամայն բանա-
կանօրթեան:

Երանի՜ սխալած չը լինէինք մեր յոյսերի մէջ և
այդ արդարութիւնը չը բռնաբարէր ապագայում նոր,
յիսադէմ որոշումներով կամ անիրաւ սահմանափա-
կումներով: Օսմանեան պարլամենտի մեծամասնութիւնը
կազմող անհատները, տարաբախտաբար, նոյնքան դիւ-
րութեամբ փոփոխում են իրենց կարեւոր որոշումները,

3225-2002

որքան դիւրութեամբ ուտում են, խմում... Առ այժմ փաստը հրապարակի վրայ է, օրէնքն արդէն քւէարկւած է և նա մէկն է այն սակաւաթիւ լուսաւոր կէտերից, որոնք փայլփլում են խակ ու յետադէմ որոշումների մութ հօրիզոնում...

Զինւորական վերակազմութեան ծանրակշիռ խնդիրը դրւում է երկրի մտաւորական ուժերի առջև: Հարկաւոր է արծարծել այն՝ և ցոյց տալ— գէթ ընդհանուր գծերով—այն անհրաժեշտ ու հիմնական բարենորոգումները, որոնք պիտի տանեն աստիճանաբար ու անխուսափելիօրէն դէպի բուն ռամկավարական զօրասիստեմը, դէպի այն ընդհանուր, համաժողովրդական բանակը, որ արձանագրւած է ժամանակակից բոլոր ռամկավար կուսակցութիւնների, ի թիւս նրանց և Հ. Յ. Գ. աշխակցութեան, ծրագրի մէջ:

Պէտք է յար և միշտ ներշնչել արեւմտեան իդէալներով, և որքան էլ մեր իրականութիւնը լինի մուսլ ու յետաքնաց, որքան էլ մեր միտքը, ընդհանուր երկրի ստեղծագործող միտքը, կաշկանդւած լինի կրօնների, հին, քարացած դաւանանքների պօստուլատներով, որքան էլ դժւարին լինի հետեւել քաղաքակիրթ ու ռամկավար Արեւմուտքին, կերպարանափոխել մեր կեանքը համաձայն նրա պահանջներին ու հրամայականներին—պէտք է, այնուամենայնիւ, մշտնջենապէս ունենալ մեր աչքի առջև այդ արեւմտեան կեանքի կաղապարներն ու իդէալները, բալել նրա գծած ուղիով, սողօրւել նրա առաջադէմ զաւակների մտահոգութիւններով և իղձերով... Որովհետեւ դրա մէջ է փրկութիւնը,—մենք պէտք է առայժմ ընդօրինակենք: Քաղաքակրթութեան արեւը երբեմն էր ճառագայթում միստիկական, առեղծ-

ւածային Արեւելքից, բայց նա վաղուց մարել է այնտեղ, տեղի տալով Արեւմուտքի հոյակապ, արգասաւոր Արեւին, որ կոչւած է աւելի ուղիղ ճանապարհով, աւելի հաստատուն ու ապահով հանգրեւներով առաջնորդելու բազմաչարչար մարդկութիւնը դէպի բարօրութիւն, ազատութիւն ու հաւասարութիւն...

Պէտք է ձգտենք ընդօրինակել և իւրացնել մտքի ու իրականութեան աշխարհի մէջ Արեւմուտքի մատակարարած պատրաստի բարիքները, որպէսզի դատապարտւած չը լինենք կրկնելու առաջադէմ ժողովուրդների արդէն գոցած շրջանները, նրանց դարաւոր էւօլիցիայի տանջանքները:

Զօրքը չը պէտք է բաժանւած լինի ազգային մարմնից, որպէս մի կաստ. զօրք և ազգ, զօրք և պետութիւն, զօրք ու հայրենիք՝ պէտք է կազմեն մի ներդաշնակ ամբողջութիւն—ահա թէ ինչ է ասում արեւմտեան հետեւողական ռամկավարութիւնը:

Ներդաշնակութիւնն ու մտերմութիւնը, մտքերի և զգացումների ազգակցութիւնը պէտք է տիրեն զօրքի այլեւայլ հատւածների մէջ—ահա նրա մի այլ նշանաբանը:

Ահա երկու նշանաբաններ, որոնք իսպառ բացակայում էին բռնակալութեան օրերով և որոնք այժմ, սահմանադրական Տաճկաստանում պիտի սկսեն կամացկամաց արծարծւել ու աստիճանաբար իրականանալ:

Կատարւած յեղափոխութիւնը արդէն մասնակի նւիրագործումն է այդ երկու նշանաբանների Արդարեւ:

1. Ընդհանուր հայրենիքի անձեռնմխելիութեան ու

բարգաւաճման անունով էր, որ Նիազիներն ու Էնվերները ծածանեցրին ապստամբութեան դրօշը: Նրանք ցաւ ու կսկիծով էին դիտում, թէ ինչպէս հայրենադաւ բռնաւորը, Լուդովիկոս XV-ի «*après moi, le déluge*» նշանաբանն իւրացրած, պատառ-պատառ վաճառում էր երկիրը եւրոպական ընչաքաղց կապիտալիզմի ներկայացուցիչներին, նրանք տեսնում էին, թէ ինչպէս Ֆիզիքական յօշոտման հետ կատարւում էր և երկրի մտաւոր ու բարոյական յօշոտումը...

2. Յուլիսեան Յեղափոխութիւնը և ազատագրական երկրորդ գրոհը ապրիլեան տագնապալի օրերում՝ պսակեց աջողութեամբ, շնորհիւ այն մտերմութեան, մտքերի ու զգացումների այն գեղեցիկ ներդաշնակութեան, որ տիրում էր մակեդոնական բանակի այլևայլ հատւածների, սպանների, բարձրագոյն հրամանատարների և պարզ զինւոր-հայրենակիցների միջև:

Երկու խոշոր հասարակական իրողութիւններ և երկու խոշոր քաղաքացիական առաքինութիւններ:

Պէտք է երկուսն էլ աստիճանաբար մշակել ու կատարելագործել, հասցնելու համար — հեռու, անյայտ ապագայում — իրենց բնական ու տրամաբանական նպատակակէտին:

Զօրքը անհրաժեշտօրէն պիտի դառնայ — իր բոլոր հատւածներով — ընդհանուր հայրենիքի, բովանդակօսմանցիութեան շահերի ու բաղձանքների հարազատ արտայայտիչ: Օսմանեան զօրք և օսմանցիութիւն պիտի կազմեն ոչ հակամարտ էութիւններ, այլ ներդաշնակ մի միութիւն: Եւ միւսնոյն ներդաշնակութիւնը պիտի շեշտւի այսուհետեւ բանակի այլազան հատւածների միջև, ոչ միայն տարբեր աստիճանների, այլ և տարբեր ազգայնական մասնիկների — թիւրք ու հայ, բուլգար ու հրէա, բիւրդ ու ալբան, յոյն ու

արաբ զինւորների միջև: Եւ բոլոր ազգերի համար հաւասարապէս մատչելի պիտի դառնան բոլոր աստիճանները:

Մեքենական, բռնադատեալ դիսցիպլինը պիտի տալ աստիճանաբար այն մտերմական, ինքնայորդոր համերաշխութեան ոգուն, որ ուժեղ է ընդհանուր հայրենիքի բարօրութեան գիտակցութեամբ. այդ ոգին է հաղորդում բանակներին այն անսովոր ուժն ու կորովը, որով նրանք տագնապների վայրկեաններում դառնում են անպարտելի:

Որքա՞ն ահաւոր պատասխանատւութիւն է ծանրանում ներկայումս Թիւրքիոյ զինւորական վերանորոգիչների վրայ: Որքա՞ն սերտ կախումն ունի օսմանեան հայրենիքի ճակատագիրը դաստիարակութեան այն մեթոդներից, որոնք պիտի կիրառւին այսուհետեւ զօրքի մէջ...

Ի՞նչ է պէտք մեզ, Ոչ, ի հարկէ, աշխարհակալող մի բանակ, նւաճողական ձգտումներով սողողւած լէգէօններ: Նւաճումների պէտք չունինք մենք: Այն էլ արդէն հսկայական մի գործ է, որ կարողանանք եղածը պահել ու բարօրացնել: Օսմանեան հայրենիքը պէտք ունի խաղաղութեան՝ ոչ միայն փոխանցումի այս ծանր շրջաններում, ուր նա պիտի կենտրոնացնէ իր համեստ ուժերն ու ճիգերը ներքին ահաբեկիչների վերաշինութեան վրայ, այլ նա առհասարակ պէտք է խոյս տալ նւաճողական պատերազմներից, որոնց դէմ են իրենց կենսական շահերով, իրենց բովանդակ էութեամբ՝ Թիւրքիոյ աշխատաւոր ժողովուրդները:

Օսմանեան վերակազմեալ ու ընդարձակած բանակը պիտի ծառայի ոչ թէ տիրող արքայատոհմի ու ցեղի, ոչ թէ այս կամ այն դասակարգի տիրապետութեան տենչանքներին, այլ բացառապէս ընդհանուր հայրենիքի պաշտպանութեան: Նա պէտք է,

հետևապէս, մարզի, դաստիարակի այդ ուղղութեամբ: Նա պէտք է բացառապէս ներշնչւած լինի այն ինքնապաշտպան և ինքնազոհ հայրենասիրութեամբ, որ բնորոշում ու ներբողում է լորդ Սօլսբիլի մեր ներածական տողերի մէջ. «Մի այնպիսի սպառազէն ազգ—ասում է հանգուցեալ լորդը—որի ուժը լինի ոչ թէ իր քանակի կամ զինւորական կազմակերպութեան մէջ, այլ այն ոգու, այն անհատների ոգու մէջ, որոնք սիրում են իրենց երկիրը և պատրաստ են մեռնել նրա համար»... Եւ նա օրինակ է բերում ինքնապաշտպան Շվեյցարիային:

Աստիճանաբար ռամկավարացնել բանակը, աստիճանաբար մօտեցնել նրան ժողովրդին, մարդկայնացնել բարձր ու ստորին աստիճանների, ապա և տարբեր ազգայնական բաղադրիչների յարաբերութիւնները, կրճատել հետզհետէ զինւորական ծառայութիւնը, նւազեցնել այդ բոլորի հետ և նրանցով իսկ՝ միլիտարիզմի ահռելի պատուհասը, որ անցեալ դարու 70-ական թւականներից ի վեր կրճոււմ, մաշում է օսմանեան պետութեան վտիտ օրգանիզմը—ահա թէ որը պէտք է լինի վերածննդ Տաճկաստանի բոլոր ռամկավար տարրերի առաջնագոյն պարտաւորութիւններից մինը:

Միլիտարիզմ և ռամկավարացում (democratisation)—երկու հակամարտ գործողութիւններ են ամենուրեք, յամառ ու մշտնջենաւոր պատերազմի մէջ: Մինը վաղ թէ ուշ կ'անելու է միւսին: Տեսնենք թէ ինչպէս են զարգանում երկու հակոտնեաները արեւմուտքում:

*

Միլիտարիզմի յարաճուն չարիքը դառնում է օրէցօր ամենածանր վտանգներից մինը՝ բոլոր երկրներում: Եւ

զարմանալի չէ, որ նրա դէմ կազմակերպւած արշաւանքն ևս հետզհետէ աճում է իր խորութեամբ ու ընդարձակութեամբ, նա գրաւում է ոչ միայն ճնշւած աշխատաւոր դասակարգերն ու նրանց պաշտպան սօցիալիստական կուսակցութիւնները, այլ և բուրժուա մտաւորականութեան որոշ խաւերը:

Որտեղից է գալիս այդ պատուհասը և ինչ է այդ արշաւանքի նպատակը:

Նա գալիս է նոյն աղբիւրից, որից բղխում են նորագոյն կապիտալիզմի ու դասակարգային տիրապետութեան բոլոր չարիքները: Բիսմարկեան Գերմանիան տեղ առաջին զարկ-նշանը — անցեալ դարու երկրորդ կիսում—և բոլոր պետութիւնները գահավէժ սլացան նրա ետեւից: Փոքրիկ Պրուսիան վաղուց արդէն և առաջինը ոտք էր դրել նորագոյն միլիտարիզմի ճանապարհի վրայ, կազմակերպելով իր տեսնեան զրահաւորւած բանակը, մարզելով այն՝ կոյր, երկաթէ դիսցիպլինի մէջ, պատրաստելով այն՝ զուտ յարձակողական, նւաճողական նպատակների համար: Այդ զուտ մօգեռն, ժամանակակից զօրասիստեմը, իր մնայուն, կուռ ու կարգապահ լէգէօններով, օժտւած դարի բոլոր նշանաւոր գիւտերով, կատարելագործումներով, ստեղծեց յետագայում—արեան, կրակի ու երկաթի ճանապարհով—գերմանական միացեալ կայսրութիւնը, բայց և միւս կողմից անբաւ չարիքների աղբիւր դարձաւ աշխարհի համար: 19-րդ դարի չարագործ հանձարը, Բիսմարկ, կարողացաւ անսովոր փայլ ու թռիչք հաղորդել զինաւորութեան ու աշխարհակալութեան այդ նոր սիստեմին և վառեց բոլոր պետութիւնների ախորժակը:

Սկսեց ամբողջ երկրագնդի վրայ զինաւորման մի համաճարակ տենդ, բոլորն էլ սկսեցին ընդօրինակել Պրուսիային, աճեցնել իրենց զինւորական ուժը ծովի

ու ցամաքի վրայ, մասամբ երկիւղից՝ նոր բարձրացող ու աշխարհակալող տիտանի հանդէպ, մասամբ էլ մղած նոյն „տարածման“ (expansion) ու աշխարհակալութեան ասորժանքներով:

Ֆրանսիան 1871-ի սարսափելի թուականից ի վեր գերմարդկային ճիգեր թափեց՝ վերակազդուելու, հաւասարելու իր պատմական ոսոխին, նոյնիսկ նրան գերազանցելու... Անհուն ծախքեր, հսկայական ղոհներ խեց նոր Մոլոթը երրորդ հանրապետութիւնից:

Միլիտարիզմի յորձանքը կլանեց նաև արևելեան կիսակուլտուրական պետութիւնները. Ռուսաստան, Թիւրքիա, Լապոնիա և այլն ընթացան նոյն ճակատագրական ուղիով: Ռուսաստանը, որ ապրեց իր պատմական „պոգրոմը“ Ղրիմի պատերազմի մէջ, ձգտեց այնուհետև վերակազմել իր զինւորական խարխուլ ու փտած օրգանիզմը և ուժ տւեց զինաւորումներին:

Թիւրքիոյ համար այդ փոխանցման շրջանը պէտք է ընդունել ռուս-թիւրքական պատերազմի տագնապալի թուականները: Պէտք է նկատել, որ միլիտարիզմի հակումները դարերից ի վեր ուժեղ են եղել թիւրք տիրապետող ցեղի մէջ: Թիւրքիան ի սկզբանէ, դեռ արևելեան Հռոմի նւաճման ժամանակներից ի վեր, հանդէս է եկել, իբրև էապէս զինւորական մի պետութիւն, ուր բռնի, աշխարհակալող ուժը խեղդել է բոլոր ուրիշ մտահոգութիւնները, կաշկանդել է երկրի թէ նիւթական և թէ մտաւոր-կուլտուրական ուժերի զարգացումը: Զինւորական դասակարգն այդտեղ ունեցել է գրեթէ առանձնացած, կաստային կերպարանք, գրաւել է միշտ բարձր, արտօնեալ դիրք պետական արժէքների սանդուխքի վրայ և վայելել է ընդհանուր յարգանք իր հարազատ միջավայրում: Այդ էական հանգամանքներով պիտի բացատրել և Յուլիսեան Յեղափոխու-

թեան դիւրին ու շուտափոյթ աջողութիւնը: Նրա գլուխը կանգնած էր զինւորական դասակարգը, որ ոչ միայն ամենաազդեցիկ, այլ և միանգամայն ամենակրթւած գործօնն էր օսմանեան, մահմեդական աշխարհում:

Տաճկաստանը, ինչպէս և բոլոր ուրիշ յետամնաց երկիրները, պատմական կատաստրոֆների ազդեցութեան տակ, շտապեց համակերպել անողոր անհրաժեշտութեան—վերակազմել իր բանակը եւրոպական կազմով, կազմաւորով, կրթել, դաստիարակել ու աճեցնել: Այդտեղ ևս, ինչպէս Ռուսաստանում, քաղաքակրթութեան ու յեղափոխութեան գաղափարները ներս թափանցեցին... զօրանոցների միջոցով: Այդտեղ ևս, ինչպէս Ռուսաստանում (անցեալ դարու 20-ական թուականներին), յեղափոխական շարժման նախորեակին, օֆիցերութիւնը, սպաները կազմում էին իրենց թուով ու որակով մի պաակառելի մտաւորականութիւն, ինտելիգենցիա...

Դրանք նորագոյն միլիտարիզմի լուսաւոր կողմերն են, կան և սուերները... Դիւրին բան է պահպանել, սնուցանել հարիւր հազարների բանակ... Լուծը ահռելի է և գուցէ ոչ մի ուրիշ պետութեան մէջ միլիտարիզմի պատուհասը այնքան կործանիչ ազդեցութիւններ չի ունեցել աշխատաւոր ժողովուրդների վրայ, ինչպէս Թիւրքիայում, որը հռչակաւոր և իրազեկ գեներալ Փօնդեր-Պօլցի վկայութեամբ իսկ՝ հանդիսանում է եւրոպայի ամենամիլիտարական պետութիւնը... Լուծը ահռելի է, որովհետև երկիրը—շնորհիւ բռնութեան դարաւոր թագաւորութեան—միանգամայն ուժասպառ է եղել, ցամաքել են արդիւնաբերութեան, „ազգային հարստութեան“ աղբիւրները և միլիտարիզմի խոշոր ծախքերը ընկնում են առանց այն էլ թալանած, խեղճ ու կրակ ազգաբնակութեան վրայ:

Գառնանք Արևմուտքին: Ամենուրեք, ուրեմն, մշտական բանակներ (*armées permanentes*), ընկած իրենց արձիճային ծանրութեամբ աշխատաւոր ազգաբնակչութեան ուսերի վրայ, որից խլում են ամեն օր և ամեն ժամ ամենակենսական հիւթերը: Նպատակը... Պատանել մի երերուն խաղաղութիւն—Սպառազէն Խաղաղութիւնը—որ պատրաստ է ամեն վայրկեան խզել արիւնոտ խրախճաններով: Նպատակը... պատանել մանաւանդ «ներքին անդորրութիւնը», թոյլ չտալ, որ հարստահարած ու տանջող ժողովուրդը ըմբոստանայ իր կեղեքիչ դասակարգի դէմ, թոյլ չը տալ որ բողոքի յարաճուն ալիքները ճնշւածների բանակում բարձրանան ու հեղեղեն առանձնաշնորհալ դասակարգերի ապարանքները: Նպատակը... ստրկացնել միանգամ ընդմիջ աշխատաւոր ու մարտնչող ընդհանրութիւնը, յաւերժացնել կապիտալի մենաշնորհը և ձրիակեր դասակարգերի ոճրանիւթ տիրապետութիւնը...

Տեսէք, թէ ինչպէս քաղաքացիական պայքարների, ժողովրդային ցոյցերի, բանւորական գործադուլների միջոցին՝ սպառազինւած վաշտերը գրոհ են տալիս աշխատաւոր շարքերի դէմ, ցրում, հալածում և ի հարկին կոտորում: Նրանք միջամտում են կապիտալի ու աշխատանքի ընդհարումների մէջ՝ միշտ ի նպաստ կապիտալի, միշտ ի վնաս աշխատանքի. նրանք յայտնւում են ամեն պարագայում իշխող, դրամատէր դասակարգերի շահերի պաշտպան, կոյր, աւտոմատ ու հնազանդ գործիք:

Այդ ոգով էլ դաստիարակւում են նրանք: Մաճից, գործարանից և ընտանիքից խլելով ժողովրդի զաւակներին՝ երկար տարիներով մաշեցնում են զօրանոցների դարչ մթնոլորտում, որպէսզի պատրաստեն նրանցից... Ի՛նչ: Արդեօք միայն «հայրենիքի պաշտպաններ»: Բայց արդեօք հայրենիքի պաշտպանութեան զինւորներ պատ-

րաստելու համար՝ անհրաժեշտ է ամբողջ տարիներով անջատել այդ հարիւր հազարաւոր պատանիներին իրենց անօգնական աշխատաւոր ծնողներից, որոնց յաճախ միակ ապակէն են նրանք:

Երբէք: Մենք ցոյց կը տանք պերճախօս օրինակներով, որ հայրենապաշտպան ընդունակ ու մարգաթ Զինւորների կարելի է պատրաստել—և վաղուց պատրաստում են—չատաւելի կարճ միջոցում, շատ աւելի պակաս ծախք ու զոհողութիւններով և երբէք չ'անջատելով զինւորներին՝ ոչ իրենց ծնողներից, ոչ էլ իրենց բաղաքացիական պարտաւորութիւններից ու պաշտօններից:

Ժամանակակից կապիտալիստական պետութիւնը մէկ գլխաւոր նպատակ ունի զօրանոցներում. ըստ կարելոյն թափանցել զինւորներին—երկարատեւ, յաճախ աւելորդ ու ահուկիւրէն տաղտկալի մարզանքներով—կռել նրանց երկաթեայ, անասնացնող դիսցիպլինի մէջ, դարձնել նրանց ճշմարիտ մարդ-մեքենաներ, որպէսզի նրանք «ի վերուստ» հնչող հրամանի վրայ՝ ստրուկ ու անձայն գնան մղելու նոյն կապիտալիստ դասակարգերի շղթայազերծած ժողովրդասպան պատերազմները, որպէսզի գնան միաժամանակ «հանգցնելու» և «ներքին խռովութեան» հնոցները, որպէսզի կատարեն հլու, անմոռնչ հնազանդութեամբ գերմանական այժմեան կայսրի նշանաւոր խօսքն, ուղղած իր զինւորներին.

— «Երբ կը հնչի իմ կայսերական հրամանը, դուք պէտք է պատրաստ լինէք՝ հրացանի բռնելու անգամ ձեր հարազատ ծնողներին»...

Միլիտարիզմը, այդպիսով, չարիք է նոյնքան ներքին, որքան և արտաքին խաղաղութեան համար: Նա աւերում է ժողովուրդների անտեսութիւնը, հարւածում է ամենաաղքատ, աշխատաւոր խաւերին, որոնք առանց այն էլ տնքում են ամենուրեք բիւրօկրատական,

կապիտալիստական, վաշխառուական ու այլ ձևի հարստահարութեան տակ: Զօրքերի ու նաւատորմերի բիւջէն բոլոր խոշոր պետութիւնների մէջ կազմում է սովորաբար ընդհանուր բիւջէի ծանրութեան կենտրոնը: Անգլիայի, Գերմանիայի, Ֆրանսիայի պէս պետութիւնները առայժմ դեռ կարողանում են դիմանալ կանգուն բանակների ու յարաճուն զինաւորութեան ծախքերին, քանի որ այդ երկիրները համեմատաբար հարուստ են, արդիւնաբերութիւնը ճոխ ու արգասաւոր և ազգային բարօրութեան ընդհանուր մակերեւոյթը համեմատաբար բարձր: Այնուամենայնիւ, նոյնիսկ այդ հարուստ պետութիւնների մէջ, աշխատաւոր ընդհանրութիւնը չափաւոր տուժում է միլիտարիզմի ծայրայեղութիւններից: ապացոյց՝ հակամիլիտարական այն հագին հոսանքը, որ ստեղծւել է այդ երկրներում և որի առջև ժողովուրդների հրամանատարները վաղ թէ ուշ ըստիպւած կը լինեն գլուխ խոնարհեցնել...

Որքան աւելի զգալի է միլիտարիզմի աւերածը տնտեսապէս ու կուլտուրապէս յետամնաց երկիրներում: Քանի՜ անգամ Իտալիայի, Սպանիայի ժողովուրդները արիւնալի ընդվզումներով փորձել են մեղմացնել այդ պատուհասը... Դեռ երէկ հերոսական Վատալոնը, որպէս մէկ մարդ, ծառացել էր հայրենի դաւաճան կառավարութեան դէմ, որ ի հաշիւ իր ժողովրդի ստրկութեան ու տառապանքների՝ մղում էր ամօթալի պատերազմներ փրկական Մարօկկոյում: Առայժմ, աւաղ, այդ ազնիւ ըմբոստացումները խեղդւում են ժողովրդական արեան մէջ—նոյն բթացած ու կամազուրկ զինւորների բազուկներով—բայց կը գայ ժամանակ, երբ աշխատաւոր զանգւածների մի ժեստը միայն բաւական կը լինի՝ ժողովրդասպան պատերազմները արգելելու, կանխելու...

Իտալիայից և Սպանիայից յետոյ—Ռուսաստանը և Թիւրքիան: Թէ որքան ծանր է միլիտարիզմի բեռը ցարերի կայսրութեան մէջ, երեւում է պետական բիւջէից, նրա բաշխումից: 1906 թւի վիճակագրութեան համեմատ՝ զօրքի ու նաւատորմի վրայ ծախսւում է մօտ 500 միլիոն ռուբլի. մի գումար, որ կազմում է ընդհանուր բիւջէի բաւոր դր: Դեռ այդքանով, ի հարկէ, չեն սահմանափակում ռուս ժողովրդի տնտեսական զոհաբերութիւնները՝ միլիտարական խորանին: Հաշւեցէք, թէ որքան բեղուն, արգասաւոր աշխատանք են կորցնում այդ միլիոնաւոր ժիր ու առողջ երիտասարդները, որոնք ծաղիկ հասակի մէջ խլւում են իրենց չքաւոր ընտանիքներից...

Զինաւորութեան խելագար ծախքերը «սխմում են», բնականաբար այդ թշուառ երկրների զուտ կուլտուրական պէտքերը և նախ և առաջ՝ լուսաւորութեան գործը, դպրոցները, գրագիտութիւնը: Սխմում են նրանք՝ թէ կառավարութիւնների և թէ նոյնիսկ աշխատաւոր ազգաբնակչութեան կողմից: Իրենց անծայր խեղճութեան մէջ ժողովրդային զանգւածները այդ երկրներում շատ քիչ հնարաւորութիւն ունին հոգալու իրենց զաւակներին ուսման պէտքերը և մենք տեսնում ենք, որ եւրոպական պետութիւնների շարքում, Թիւրքիայից ու Ռուսաստանից յետոյ, Իտալիան այն երկիրն է, ուր տգիտութիւնն ու անգրագիտութիւնը շեշտւում են ամենաահռելի չափերով *):

*) Մի փոքրիկ աղիւսակ. Եկեղարիայում մամն մի 1000 բնակիչներից բնդամներ 6-ը ա գ ր ա գ է s են, Գերմանիայում 1000-ից 21, Անգլիայում 24, Ֆրանսիայում 35, Աւստրիայում 327, Իտալիայում 1000-ից 529 անգրագէտ են: Չեռի սակ չունիմք Ռուսաստանի քերք, բայց յամենայն դէպս ցուցնում են, որ ռուս երեւոյթները, Թիւրքիայի մասին խօսելիս իսկ աւելորդ է:

Աւերիչ՝ տնտեսութեան համար, աւերիչ՝ կուլտուրայի ու մտաւոր առաջադիմութեան համար, մշտնջենական սպառնալիք՝ ներքին ու արտաքին խաղաղութեան համար:

Ներքին խաղաղութիւնը վտանգուում է ոչ միայն զինւորական միջամտութիւններով՝ կապիտալի ու աշխատանքի պայքարի. ոչ միայն միլիտարիզմը իր կանգուն բանակներով և կաստային զօրասիստեմով պատրաստ է միշտ միջամտելու աշխատաւորական, գործադուլային ու այլ տեսակ շարժումներին՝ մէջ, ոչ միայն նա պատրաստ է միշտ ճնշել ու ջարդել աշխատաւորին ի նպաստ կապիտալի ու գործատիրոջ, այլև նա միշտ ընդունակ է քաղաքական պատուհասներ բերել ժողովրդի գլխին, սադրել «պետական հարւածներ» (coup d'état) ու վերիվայրումներ... յօգուտ, ի հարկէ, ոչ ժողովրդի, ոչ աշխատող ու տառապող ընդհանրութեան, այլ յօգուտ մի արտօնեալ փոքրամասնութեան, իր կաստի, դասակարգի...

Դա մի իրական սպառնալիք է, որ կապւած է միլիտարիզմի էութեան հետ: Ֆրանսիական պատմութեան վերջին տասնամեակը պերճալօս կերպով ցոյց տւեց այդ: Տեսանք դրէյֆուսեան փոթորկալի դատի միջոցին, թէ ինչպէս զինւորական բարձր առաջնորդները, գրեթէ ամբողջ սպայակոյտը (état-major), վարակւած մինչև ուղ ու ծուծ յետագիւմական գաղափարներով, թե էր տալիս հակահանրապետական խաժամուժին—կղերականներին, նացիօնալիստներին ու արքայականներին—կուում էր ազատութեան ու արգարութեան գէմ, ցինիկօրէն դժբախտ էր ֆրանսիայի լաւագոյն աւանդութիւնները և պատրաստ էր ենթարկելու հանրապետութիւնը ամենաաշուար փորձութիւններին:

II

Կ Ն Ճ Ո Ւ Լ Ո Ւ Յ Ո Ւ Մ Ն Ե Ր Ը

Պաշտօնական լուծում.—Ձիւրնկեցութեան ծրագիրները եւ ցրանց արդիւնք.—Ցարական ճախաձեռնութիւնը եւ Հաագի խորհրդածողովք.—Բուժուա-խաղաղասիրական հոսանք.—Բուն ուսմանական լուծումը.—Աւստրալիական Ինտերնացիօնալ եւ պատերազմը.—Սօցիալիզմ եւ միլիտարիզմ.—Իրազմեցիկ, ոչ ցնորական.—Ժողովուրդները չը պէտք է զինաւարդին.—Համաժողովրդական բանակը, իբրեւ փրկութեան խաղաղութիւն.

Չարիք—ըստ ամենայնի...

Ինչպէ՞ս դարձանք... Ինչպէ՞ս վերացնել, կամ գէթ մասամբ թեթեւացնել ժողովուրդների մէջքի, սրտի և ուղեղի վրայ ծանրացած այդ սարսափելի բեռը: Ի՞նչ միջոցով կարելի է կանխել պատերազմները և սահմանափակել զինաւորումի այդ համաճարակ ու կատաղի տենդը: Այս ամենացաւոտ ու առաջնակարգ կնճիռներից մինն է, որ զբաղեցնում է քաղաքակիրթ մարդկութիւնը:

Երկու լուծում կայ:

Մէկը գալիս է «բարձր», իշխող դասակարգերից: Միւսը գալիս է ժողովրդից և նրա պաշտպան ռամկավարական կուսակցութիւններից:

Առաջինը ձգտում է գլուխ բերել ընդհանուր զինւորական զինութիւն (lévée en masse) կամ զինաւորման սահմանափակում միջազգային համաձայնութեամբ, իրաւախօհութեամբ: Այդ ձգտումը ստացաւ մի տեսակ պաշտօնական նւիրագործում 1899 թւին, երբ աշխարհի ամենահզօր ինքնակաշնորհ միւլ, Նի-

3225-2002

կօլա II, հրատարակեց իր արտառոց մանիֆեստը համաշխարհային զինաթափութեան մասին: Տեղի ունեցաւ Հաագի պատմական խորհրդաժողովը: Պետութիւնները, ի դէմս իրենց ամենաձեռնհաս ներկայացուցիչների, գումարեցին հօլլանդիայի մայրաքաղաքում և ամիսներ շարունակ խորհեցին: Արդիւնքը... Հէնց նոյն տարւայ մէջ պայթեց անգլո-տրանսվալեան պատերազմը... Իսկ մի քանի տարի յետոյ՝ կեղծութեան գլուխ-գործոցը մերկացաւ իր բովանդակ ալլանդականութեամբ սեփական միջավայրում, նոյն իրեն նախաճեռնողի մօտ... Առաջ եկաւ ռուս-եռանկան պատերազմը...

Աշխարհը տեսաւ, որ խաղաղասիրութեան ու միջազգային համերաշխութեան անունով խաղացուած է մի անարժան կատակերգութիւն, որ այդ տեսակ բանակցութիւններով պատերազմները չեն վերանայ, զինաւորումները չեն նւազի, միլիտարիզմը չի թուլանայ: Ընդհակառակը՝ «բարեկամական», մեղմանող զրոյցներից յետոյ իւրաքանչիւրը շարունակում է աճեցնել ծովի ու ցամաքի իր ուժերը: Անգլո-գերմանական հակամարտութիւնը մի նշանախեց անգամ չը պակասեց Հաագի երկու կօնգրէսներից յետոյ, ընդհակառակը՝ աւելի թափ առաւ, և այսօր երկու ախոյեանները կատաղօրէն մրցում են իրար հետ՝ զրահանաւերի շինութեան մէջ... որովհետեւ գերմանական բուրժուա ու ֆէօդալ դասակարգերին հաճելի է՝ ծաւալել իրենց տիրապետութիւնը տիեզերական ջրերի վրայ, համաձայն Կայզերի ռազմականին. «Unsere Zukunft auf dem Wasser!» (Մեր ապագան ջրերի վրայ է) և որովհետեւ միւս կողմից էլ Անգլիային ցանկալի է անխախտ պահել «ծովերի միահեծան թագուհու» իր պատմական, տիեզերական հմայքը:

Ուրիշ հակամարտութիւնները ևս չը թուլացան Հաագից յետոյ, այլ միայն շեշտւեցին. բռնակալների

և պրօֆէսիօնալ դիւանագէտների բերնով հռչակած խաղաղութիւնը աւազի վրայ կառուցած մի շէնք էր, խաբիսւլ ու երերուն. նա ամեն վայրկեան պատրաստ է փլել:

Կայ և բուրժուա-աւանաւարական խաղաղասէրների ընդհանրապէս համակրելի տարրը, որ բոլոր երկրներում եռանդով պրօպագանդ է մղում խաղաղութեան ու ազգերի համերաշխութեան մասին, ունի իր տարեկան համագումարները, իր մամուլը, ունի և կենտրոնական միջազգային իր բիւրօն Էվէյցարիայի Բերն քաղաքում: Ինքնին օգտակար ու համակրելի մի հաստատութիւն, որ քարոզում է, երբեմն նոյնիսկ աջողեցնում, միջպետական մանր կնճիռների խաղաղ հարթումը, միջպետական միջոցով, սակայն ազգու և վճռական դործօնի դեր միլիտարիզմի ցաւոտ հարցերում՝ չի կարող խաղալ նաեւ այդ անպաշտօն, բուրժուա-աւանաւար խաղաղասէրների ինտերնացիօնալը:

Երկրորդ լուծումը—բուն ռաւ կաւալանն է՝ Նրա միլիօնաւոր կողմակիցների մէջ կան, ի հարկէ, բուրժուազիայի ձախակողմեան, դեմօկրատ տարրերից, բայց նրա հզօր ու հետևողական փաստաբանն են բոլոր երկրներում՝ սօցիալիստական կուսակցութիւնները, Միջազգային Աշխատաւորական Միութիւնը — Ինտերնացիօնալը: Վերջինը այնքան արդէն ուժեղ է իր թւով ու ազդեցութեամբ, որ այժմից իսկ կարողանում է զգացնել իր թափը միջազգային բարգութիւնների կշռի վրայ, կարողանում է երբեմն—իր կորովի սպառնալիքներով, պարլամենտական միջամտութիւններով ու հրապարակական զանգւածային ցոյցերով—արգել լինել պատերազմներին: Ֆրանսիական սօցիալիզմն էր, որ վերջին երկու տարւայ ընթացքում, Մարօկկօյի ճգնաժամի միջոցին, զսպեց հայրենի կառավարութեան

և ռազմատենչ բուրժուազիայի ակտորժակաները, յուզեց շարունակ հասարակական կարծիքը և կանխեց շատ արիւնայի արկածներ: Եւ երբ անցեալ տարւոյ ընթացքում, անգլո-գերման յարաբերութիւնները հասել էին հակամարտութեան ու լարման գագաթնակէտին, երբ մթնոլորտը ելեքտրականացել էր և տոգորւել պատերազմի յամառ շշուկներով, դարձեալ սօցիալիստ կուսակցութիւններն էին, որ հնչեցրին ամենաազդու «հաւաքը» երկու երկրներում. գերմանական սօցիալիստները գնացին Լօնդօն, անգլիական սօցիալիստները իրենց հերթին գնացին Բերլին և երկու մայրաքաղաքներում կատարած թափօրների, սօցիալիստական, անգլո-գերման եղբայրակցութեան ցոյցերի մէջ՝ կառավարութիւնները նշմարեցին աշխատակոր զանգւածների հրահանգիչ սպառնալիքը...

Ի՞նչ ահաւոր նախազգուշացումն էր նոյն բուրժուա և աւտական դասակարգերի ու կառավարութիւնների համար՝ Սպանիայի, Վատալօնի վերջին ցնցող անակնկալը... Այդ հազարաւոր ապստամբները, որոնք բողոքելով շղթայազերծւած պատերազմի դէմ, պարզում էին ընդհանուր գործադուլի ու սօցիալական ազատագրութեան կարմիր դրօշը, գնում էին գնդակների տարափի տակ քանդելու բռնակալութեան, կղերի ու բուրժուազիայի պատւարները—դա «Պարիզեան Կուլմունայից» յետոյ ամենածանր, ամենաարհաւիր զամսն է, որ չի կարող մտածել չը տալ աշխարհի ռազմասէր հրամանատարներին...

Բոլոր «խաղաղասէր» հոսանքներից սօցիալիզմը ամենախրականն ու զօրաւորն է, բոլոր դիմադրական հատւածների շարքում՝ սօցիալիստական կուսակցութիւնը ամենաազդու է միջազգային բաղադրականութեան ծանրակշիռ խնդիրների մէջ, որովհետեւ նա ունի իր ետեւում անձնագոհ մարտնչողների բազմամիլիոն զանգւածներ,

որոնք կարող են պատերազմի միջոցին մի օր վերջապէս, ծառանալ յաղթականօրէն ժողովրդի բոլոր ալլազան ոսոխների դէմ և խաւարեցնել միանգամ ընդմիշտ բռնակալութեան ու կապիտալիզմի արեգակը... Սօցիալիզմը գրեթէ միակ ուժն է, որ պարլամենտներում ևս, ուժգին ու սխտեմատիկ քննադատութիւններով, սանձ է դնում միլիտարիզմի ու անվերջ զինաւորութեան ակտորժականին:

Ի՞նչ է բարոյում սօցիալիզմը միլիտարիզմի դէմ:

Նա դաւանում է այն համոզումը, որ պատերազմը ժամանակակից բաղադրութեան մէջ բղխում է կապիտալիզմի բէժիմից, որ միջազգային բարդութիւններին սովորաբար խթան են լինում իշխող, գրամատէր դասակարգերը, որոնք ձգտում են միշտ նորանոր հողեր գրաւել երկրագնդի խուլ ու խոպան անկիւններում, ձգտում են ըստ կարելոյն ընդլայնել իրենց «գաղութային» տիրապետութիւնը, որպէսզի հնար ունենան արտահանելու, սպառելու իրենց յարաճուն արդիւնաբերութեան լեռնացող արդիւնքները:

Պատերազմը կապիտալիզմի անբաժան ստւերն է և կը վերանայ վերջնականապէս միայն այն ժամանակ, երբ կը փլատակէ կապիտալիզմի բովանդակ շէնքը, երբ մասնաւոր սեփականութեան ու դասակարգերի անհետացման հետ՝ կ'անհետանան ժամանակակից հասարակութեան բոլոր աղաղակող անիրաւութիւնները:

Այդ համոզումը, սակայն, չի թելադրում իր դաւանողներին՝ սպասել ձեռնածալ, կրաւորական դիրքի մէջ, մինչև կապիտալիզմի փլատակումը: Նրանք կուտում են պատերազմի ու միլիտարիզմի դէմ այժմից ի սկզբէն: Նրանք ձգտում են—արդէն ներկայ բուրժուազական կարգերի մէջ—մտցնելու, իրագործելու այնպիսի հիմնական բարենորոգումներ, որոնք պէտք է առաջնորդեն,

որպէս անհրաժեշտ հանգրուաններ, դէպի ճշմարիտ միջազգային խաղաղութիւն ու համերաշխութիւն:

Սօցիալիստները այժմից արդէն չեն պահանջում ազգերի զինաթափութիւն: Կրանք ուսուցիստ երազողներ չեն, անիրագործելի ցնորքների ետեւից ընկած. նրանք բէալիստ, իրապաշտ մարդիկ են, որ փնտրում են իրագործելին: Կրանք գիտեն յարմարել ժամանակի ու տարածութեան պահանջներին, գիտեն որոշ չափով համակերպել իրականութեան անողորմ անհրաժեշտութիւններին:

Իրականութիւնը, աւա՛ղ, դեռ հեռու է այն ոսկէ դարից, երբ գայլն ու գառը մէկտեղ կ'արածեն, երբ մարդ-գայլերը կարող են ապրել իրենց նմանների հետ խաղաղ դրացիական կենցաղի մէջ, առանց իրարու հետապնդելու և բզկտելու: Իրականութիւնը — անգամ քաղաքակիրթ, ամենաառաջադէմ իրականութիւնը — տակաւին լեցուն է յոռի, մարդասպան, պատերազմատենչ բնազդներով, որոնց հանդէպ խաղաղասէր ժողովուրդները պիտի մնան միշտ՝ զգաստ, աչալուրջ հսկողի դիրքում, եթէ չեն ուզում անդունդ գնալ և անդունդ գլորել քաղաքակիրթութեան բովանդակ շէնքը: Ո՛չ, ազգերը չը պէտք է զինաթափուին: Գարշելով հանդերձ ժողովրդասպան պատերազմներից, ատելով հանդերձ վառօդի հոտը, ժամանակակից ռամկավարութիւնը, սօցիալիզմը պատրաստ են, այնուամենայնիւ, սպառազինւած կուէի դաշտ ելնել, հէնց որ ծայր կը տայ հօրիզոններից աշխարհակալող ու բռնաւոր պատերազմի ուրւականը, հէնց որ խաղաղ, կուլտուրական հայրենիքը կ'ենթարկուի յարձակման վտանգի:

Ժողովուրդները չը պէտք է զինաթափուին: Իսկ ի՞նչ է անգէն ժողովուրդը ժամանակակից աշխարհում: Մի ողբալի փալաս, մի անձոր ու

զզւելի խամաճիկ, որին բռնաւորները — դրսից կամ ներսից — կարող են միշտ թելագրել իրենց անսանձ քմահաճոյքը:

Ա՛հ, երանի թէ բոլոր ազգերը, բոլոր մանր կուլտուրական համայնքները վաղուց արդէն, իրենց գոյութեան խանձարուրից՝ իւրացնէին ճակատագրի այդ անողորմ հրամայականը, երանի՜ թէ ըմբռնէին նրանք իսկզբանէ աշխարհի հզօր, արինապարտ այն օրէնքը, որի համեմատ Ուժը, բիրտ, կոպիտ ուժը քայլում է միշտ Իրաւունքի առջեւ, պայմանաւորում է այդ Իրաւունքի առաջխաղացութիւնն ու յաղթանակը և հաղորդում է ժողովուրդներին այն անհրաժեշտ փայլն ու հմայքը, առանց որոնց՝ նրանք տեղ չունին, տարաբախտաբար, աշխարհի ճոխ ու լիառատ սեղանի շուրջը...

*

Անգէն ժողովուրդը ազատ ժողովուրդ չէ: Կա չի կարող վայելել տեղաբար իր նւաճած ազատութիւնները՝ ոչ մի բէժիմի տակ — ոչ սահմանադրական միապետութեան, ոչ իսկ ռամկավար հանրապետութեան մէջ: Բուրժուա, աւատական, զինւորական, կղերական դասակարգերի ծոցում միշտ անպակաս են դաւադիր տարրեր, պատրաստ աջող վայրկեաններում խեղդելու ժողովրդական իրաւունքները, թաղելու ռամկավարութիւնը... Մի բուռն վարձկան զինւորների ուժը — այս կամ այն արկածախնդիր բռնաւորի ձեռքում — բաւական է երբեմն՝ այս կամ այն ժողովուրդը ոտնատակ անելու, ստրկացնելու:

Իսկ միւս կողմից, ժամանակակից մեծ պետութիւնների միլիթոնաւոր կանգուն բանակները — ինչպէս արդէն տեսանք — նոյնպէս ոչ մի երաշխիք չեն ներկայացնում

ժողովուրդների աւակաւն ազատութեան, կուլտուրայի ու առաջագիւծութեան համար. ընդհակառակը՝ ենթարկւած լինելով իշխող դասակարգերի, երբեմն նոյնիսկ սահմանադրական միապետի, հրամանատարութեան, այդ բանակները սոսկ գործիք են հարստահարութեան ու յափշտակման, նրանք պատրաստ են իրենց տէրերի հրամանի վրայ, հլու, անմոռն հնազանդութեամբ արշաւել ուրիշ ժողովուրդների դէմ, շղթայագերծել պատերազմների սարսափները, մղել երկիրը դէպի կործանում, նետել նոյնիսկ հարազատ անզէն ժողովրդի վրայ՝ նրան «զսպելու», «խաղաղացնելու» նպատակով... «Կանգուն բանակների» սիստեմի մէջ ազգաբնակչութեան ահագին մեծամասնութիւնը մնում է դարձեալ անզէն, անատամ, մերկապարանոց և ազատագրական տագնապների մէջ—անուժ ու անօգնական...

Համաժողովրդական բանակն է միակ փրկութեան խարխիւրը: Զինւած ու մարզւած ժողովուրդն է միայն, որ կարող է ընդմիշտ ապահովել իր ազատութիւնը, թուժ կանգնելով բռնակալական և ամեն տեսակ յետադիմական դաւերի հանդէպ: Երբ ամբողջ ժողովուրդը, նրա բոլոր առնական ուժերը գիտեն զէնքի գործածութեան եղանակը, գիտեն կրօնելու լաւագոյն արւեստը,—ոչ մի միապետ կամ կամայապետ, ոչ մի զինւորական կամ աւատական ուժ, ոչ մի բռնաւոր, հակաժողովրդական կաստ ու դասակարգ չի կարող յարատեւել իր տիրապետութիւնը, անգամ միլիոնաւոր վարձկան ու այլ զինւորների աջակցութեամբ:

III

ԾՎԷՅՅԱՐԱԿԱՆ ՍԻՍՏԵՄԸ

Զօրք շէյքարական հանրապետեան մէջ. — Զինուոր-խաղաղացի. — Ռազմական ձիւրք—մի աւանդ նախնիներից. — Լօրդ Սօլսբիւրին՝ շէյքարացիների ու հայերի մասին. — Զինուորական ծառայութիւնը՝ մի մասը ընդհանուր կրթական սիստեմի. — Մարմնամարզական եւ քրտնաճաճիգ ընկերութիւններ. — Ժողովրդական շուկայ ամբողջ բանակի մէջ. — Հայրենիքի պաշտամունքը. — Շէյքարիւն — իսլամ-օրինակ՝ ամբողջ աշխարհի, նաեւ մեզ համար. —

Այդ պարզ, զգաստ տրամաբանութեամբ է, որ ազատ Հելվեցիայի փոքրիկ ժողովուրդը հիմնել է իր սիրուն հայրենիքում «ազգային բանակի» (*milice nationale*), ուժեղ ու համակրելի սիստեմը:

Թերութիւններ ունի, ի հարկէ, և այդ սիստեմը, բայց Շվէյցարիան, յամենայն դէպս, ամենից աւելի է մօտիկ կանգնած այն իդէալական վիճակին, որ անւանում ենք համաժողովրդական զինուորութիւն կամ թէ սպառազէն ուսմակաւարութիւն:

Նկարագրենք ընդհանուր գծերով շվէյցարական այդ սիստեմը:

Նրա ամենաէական գիծն այն է՝ որ իւրաքանչիւր քաղաքացի զինւոր է, առանց դադրելու քաղաքացի լինելուց: Բոլոր շվէյցարացիք զինւոր են և սակայն ոչ մէկը նրանցից չի խլւում իր քաղաքացիական անհրաժեշտ պարտաւորութիւններից:

Չը կայ զինւորական կաստ, դասակարգ. չը կան արհեստով զինւորներ: Չը կայ նպատակ՝ կառուցանելու զինւորական բարդ, հոյակապ մարմիններ: Նպատակն է՝ կրթել, դաստիարակել և կազմակերպել բոլոր առողջ շվէյցարական քաղաքացիներին այնպէս, որ վտանգի

ժամին նրանք կարողանան հանգէս բերել կողմ, ներգաշնակ ու արագաշարժ մի բանակ—ոչ թէ նւաճողական արշաւանքներ նիւթելու, այլ միայն իրենց թանկագին հայրենիքը պաշտպանելու...

Չը կայ հելվետեան սիստեմի մէջ միլիտարիզմի ջախջախիչ բեռը, չը կայ երկարատեւ, մաշող, հոգեհասն ծառայութիւնը, չը կայ այն անդունդը, որ բաժանում է մեծ պետութիւնների մէջ զինւորական բարձրագոյն աստիճանաւորների իրենց ստորագրեալ զինւորներից, չը կան այն անվերջ ու տաղակալի կազարմային մարզանքները, որոնք բթացնում ու ստրկացնում են զինւորին, դարձնում նրան անխօս գործիք, հլու աւտոմատ և դաժան, աւերիչ մի ուժ... Շվէյցարիան ազատ է միլիտարիզմի ամենախոշոր չարիքներից:

Սահմանադրութեան 18-րդ յօդւածի թելադրութեամբ՝ իւրաքանչիւր ողջանդամ (*valide*) բաղադրացի պարտաւոր է բսան տարեկան հասակից սկսած, կատարել զինւորական ծառայութիւն: Այդ պարտաւորութիւնը բացարձակ է, նա չի ընդունում որեւէ զիջում, արտօնութիւն յօգուտ այս կամ այն անհատի կամ ընտանիքի: Միւսնոյն գերդաստանի բոլոր եղբայրները պարտաւոր են ծառայութեան գնալ: Օրէնքին ենթարկւում են անգամ նրանք, որոնք ընտանիքի պահպանողը, կերակրողն են:

Ազատւում են զինւորական ծառայութիւնից — իրենց պաշտօնավարութեան ընթացքում—հետեւալ կատէգորիաները (բայց անգամ դրանք պէտք է անհրաժեշտաբար անցած լինին նորակոչների դպրոցը—*école de recrues*—և մտքըւած լինին որեւէ զօրամարմնի մէջ:

1. Դաշնակցական Խորհրդի անդամները (թւով 7, որ կազմում են շվէյցարական հանրապետութեան

տութեան բարձրագոյն կառավարութիւնը),
„Դաշնակցութեան“ գիււանդալիրը, Դաշնակցութեան Ատենի բարտուղարները:

2. Փոստ-հեռագրային, ռազմամթերային վարչութեան և զինւորական արհեստանոցների պաշտօնեաներն ու ծառայողները. ապա և կանտոնային այլ և այլ զինւորական պաշտօնեաներ:
3. Հանրային հիւանդանոցների համար անհրաժեշտ տեսուչներն ու պաշտօնեաները, կանտոնային բանտերի, ոստիկանութիւնների, ապա նաև մաքսատների ծառայողները և սահմանապահ պաշտօնեաները:
4. Հոգեւոր կոչում ունեցող անձինք, եթէ նրանք չեն ծառայում իբրև զինւորակ. բահաններ:
5. Ըստ պատահման, հանրային դպրոցների ուսուցիչները:
6. Երկաթուղիների և նաւային հաղորդակցութեան գծերի վրայ ծառայող այն բոլոր անձինք, որոնց կոչումն է՝ պահպանել, շտկել ու շահագործել հաղորդակցութեան այդ միջոցները:

Բոլոր նրանք, որոնք շվէյցարական հայրենիքից դուրս գտնւելով կամ թէ նրա հողի վրայ այս կամ այն պատճառով չեն ենթարկւում զինւորական ծառայութեան, պարտաւոր են մճարել տարեկան որոշ տուրք: Տուրքից ազատւում են այն չքաւորները, որոնք ֆիզիկական կամ հոգեկան որեւէ հիւանդութեան պատճառով չեն կարող կերակրել իրենց ընտանիքները:

Զինւորական ուժերը Շվէյցարիայում բաժանւում են երեք կարգի.

1. Իսկական կամ գործօն զօրք (*Elite*), կազմւած 20-ից մինչև 32 տարիք ունեցող բոլոր բաղադրացիներից:

2. Լանդվեհր (*Landwehr*) կամ առաջին պահեստի բանակ. այդտեղ մտնում են 32-ից մինչև 40 տարի ունեցող բաղադրացիները:
3. Լանդշտուրմ (*Landsturm*) — երկրորդ պահեստի բանակ. այդտեղ մտնում են 41-ից մինչև 48 տարեկանները *):

Լանդշտուրմի մէջ մտնում են նաև այն զինւորականները, որոնք ժամանակի ընթացքում դառնում են անընդունակ առաջին երկու զօրակարգերի ծառայութեան համար: Մտնում են, վերջապէս, նոյն լանդշտուրմի մէջ կամ աւելորդ 20 տարեկանից պակաս և 48-ից աւելի, որոնք ունին բաւականաչափ ֆիզիկական և զինւորական ընդունակութիւններ:

Շվեյցարացիին համարւում է այդպիսով զինւորական ծառայութեան մէջ, իր 20 տարեկան հասակից մինչև 48-ը: Զօրահաւաքը կատարւում է իւրաքանչիւր տարւայ սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներում: Նորակոչները, ըստ իրենց ընդունակութիւնների, դասաւորւում են այս կամ այն դպրոցում, ուր մնում են 45-ից մինչև 80 օր, նայեած զինւորական արհեստի ձեւերին: Պահանջւում է՝

45 օրւայ վարժութիւն	հետևակազօրքի համար:
80 " "	հեծելազօրքի "
55 " "	թնդանօթաձիգի "
50 " "	զինւոր. ճարտարագէտների (<i>Génie</i>)
46 " "	սանիտարների (առողջապահիկ) զօրքի համար:

2ը կայ, ուրեմն, մշտնջենաւոր, պրօֆէսիօնալ, կանգուն բանակ, զատւած ընդհանուր հասարակական

*) *Les lois fédérales sur l'organisation de la Confédération suisse*, 1907.

կեանքից. կայ համազգային, համաժողովրդական մի զօրք, որ տարածւում է անխտիր բոլոր բաղադրացիների վրայ և որի հատած-միաւորները ունին միայն ժամանակաւոր մի գոյութիւն: Բաղադրացիները այս կամ այն ձեւերի մէջ որոշ ժամանակ ծառայելուց, որոշ անհրաժեշտ մարզանքները կատարելուց յետոյ՝ վերադառնում է իր օճախը, նւիրւում է կրկին իր քաղաքացիական աշխատանքին, պարտաւորւելով յետագայում վերստին երեւան գալ պարբերաբար, բարձր իշխանութեան հրահրով, այդ մարզանքների կարճատե կրկնողութեան համար (*les répétitions*):

Բարձր գործադիր իշխանութիւնը՝ զինւորական պաշտօնատունն է (*département militaire*) — համաշվեյցարական սպայակոյտը, որի անդամները նշանակւում են դաշնակցական բարձրագոյն կառավարութիւնից, և որի գլխաւորն ընտրւում է 3 տարի ժամանակով: Պատերազմի միջոցին այդ վերջինը ստանձնում է գեներալի, ընդհանուր հրամանատարի պաշտօն: Վրթւած, մարզւած բարձր սպաների այդ մարմինը և հսկւում է զինւորական ընդհանուր կարգապահութեան վրայ, որը առհասարակ օրինակելի է Շվեյցարիայում. նա կազմակերպում ու գործադրում է զինւորական արգարադատութիւնը, սահմանում է պատիժներ այլևայլ զանցառուների համար: Զանցառութեան, դատաւքութեան օրինակներ առհասարակ շատ քիչ են լինում այդ երկրի մէջ, իւրաքանչիւր քաղաքացի տողորած լինելով այն գիտակցութեամբ՝ որ զինւորի պաշտօնն այդտեղ ամենասուրբն է բոլոր պաշտօններից, որ նրա կրած դրօշը խորհրդանշանն է շվեյցարական հայրենիքի — երկրագնդի ամենաբախտաւոր հայրենիքի — պաշտպանութեան ու անբռնաբարելիութեան...

Որքան համեմատաբար կարճատև է զինւորադրան կրթութիւնը... Բայց և որքան հրահանգիչ է նա, արգասաւոր՝ պատերազմական, բարոյական, քաղաքացիական տեսակէտից: Ուր են երկար ատրիւնների միօրինակ, սպանիչ մարդանքները, որոնք բնորոշում են մեծ պետութիւնների միլիտարական սիստեմները...

Տարիներն այստեղ փոխարինւած են ամիսներով ու շաբաթներով, բայց այդ ամիսների ու շաբաթների մէջ իւրաքանչիւր ժամը օգտագործւած է ամբողջապէս ու ամենայն խնամքով, ժամանակի և աշխատանքի ոչ մի հիւլէ չի կորչում այդ կարճատև մարզանքների մէջ: Զինւորական արեւստն ուսումնասիրւում է հանգամանօրէն, իր բոլոր մանրամասներով. առաջին բեկրուտական դպրոցից յետոյ պարբերաբար նորէն զէնքի կոչւելով, երիտասարդ զինւորը այդ կարճատև կրկնութիւնների ընթացքում թարմացնում է իր յիշողութեան մէջ անցեալ փորձերը, կատարելագործում է իր զինւորական ծանօթութիւնները, աւելի տողորւում իր պաշտօնի գիտակցութեամբ, աւելի վառւում հայրենասիրական իր կոչումով... Նա նոյնքան ճարպիկ, նոյնքան մարզած, նոյնքան հնարագէտ է, որքան և մեծ պետութիւնների զինւորները, որոնց „մշակում են“ ամբողջ տարիներ զօրանոցների տանջարաններում...

Զինւորական կրթութիւնը Շվեյցարիայում կազմում է ընդհանուր կրթական սիստեմի հետ մի գեղեցիկ համադրութիւն, մի սենթեզ, որ, կարելի է ասել, յատուկ է միայն այդ երկրին: Զինւորի արհեստը, մարզանքները, զինավարժութիւնը սկսւում են ոչ թէ 20 տարեկանից, այլ շատ առաջ — պատանիների, մանուկների մօտ:

Պատմական խոր պատճառներ ունի այդ հրապուրիչ երևոյթը: Շվեյցարիան մէկն է այն երկրներից — „փոք-

րիկ ու մեծ“, կուլտուրական երկրներից — որոնք դարերով կրել են իրենց կաշւի վրայ բռնապետական լախտի հարւածները և որոնք — մղած գոյութեան կուրսնադրոյն պահանջներից — վաղուց իւրացրել են ըմբոստ կեանքի բոլոր առնական պատերազմները, զարգացրել են իրենց ծոցում դիմադրութեան, ինքնապաշտպանութեան հզօր բնագոյը, զարգացրել են այն բոլոր յատկութիւնները, որոնցով պէտք է զինւի ճակատագրաբար գայլերով ու բորենիներով շրջապատւած ամեն մի համայնք, եթէ չի ուզում ալլասեալ ու անգունդ գնալ...

Երկար դարերի ընթացքում շվեյցարացիք վաստակել են ամբողջ աշխարհում „ազմիկ-ժողովրդի“ նախանձելի հռչակը, որ երբեմն, տարաբախտաբար, պատճառ է եղել այդ հերոսական համայնքի նւաստացման, նրա զաւակների „վարձկան“, անարգիչ ծառայութիւնների... օտար երկրներում, յօգուտ այս կամ այն բռնաւորի ու արքայական դինաստիայի... Շվեյցարացիներին, իբրև վարժ, գերազանց հրացանաձիգների, վարձում էին պատերազմների միջոցին և վարձկան-զինւորների (*mercenaires*) այդ ուժեղ աջակցութիւնը գնում էր սովորաբար ի նպաստ բիրտ, միապետական, նւաճողական յաղթանակների...

Զինւորական ձիրքը պատմականօրէն, ժառանգականօրէն անցել է շվեյցարական սերունդներին և այսօր, կարելի է ասել, Վիլհելմ Տէլի փոքրիկ, հպարտ հայրենիքը մի կատարեալ մարդարան է, ուր անգամ մանուկները, ապագայ զինւոր-քաղաքացիք, իւրացնում են արդէն ռազմական արեւստի անհրաժեշտ հիմունքները, պարապում են մարմնամարզութեամբ, վարժւում են հրացանաձգութեան, դարձնում

են այն մի տեսակ գերագոյն զւարճալիք *): Գիւղական ու բազմաբային դպրոցները արդէն մի-մի այդպիսի մարզարաններ են, ուր աւանդուած են զինւորական մարմնամարզութեան առաջին կանոնները, և երբ դեռ գրեթէ պատանի՝ շվեյցարացի նորակոչը ստանում է իր «զինւորական գրկոյկը», նա անհամբատ աւելի է պատրաստուած իրագործելու ռազմային կարգապահութեան պահանջները, քան իր հասակակից նորակոչները միւս երկրներում:

*) Ձեռք կարող չլիւնել այստեղ մի ուսագրութիւն խօսակցութիւն, որ տեղի է ունեցել 1896 թւին Շվեյցարական Հանրապետութեան Նախագահի եւ անգլ. լորդ Սուրբիւրիի միջեւ—մեր հայկական խնդրի առթիւ: 1896-ին, մեծ ջաղդից յետոյ, ինչպէս յայտնի է, Շվեյցարիան միակ երկիրն էր, որ ծայրէ ծայր բռնած բողոքի ու ցասման միջինգլետով, վնուց պատգամական հանգամանքի տակ այդ բողոքին եւ համազգային մի պատգամաւորութիւն ուղղելով Ռեմ, դաժնակցական բարձրագոյն կառավարութեան մօտ, բելադրեց վերջինին՝ հաղորդել իր ցասումը համայնեան զազանութիւնների համար պատասխանատու պետութիւններին:

Կառավարութիւնը լինելով այդ երկրում ժողովրդի սպասաւորը, առանց վարանման համակերպեց ընդունւած որոշումին եւ Նախագահը զնաց անձամբ կատարելու մեծ պետութիւնների ներկայացուցիչների մօտ իր ծանր առաքելութիւնը: Եւ երբ Լօնդոնում «փոքրիկ-մեծ» Հելվեթիայի պատգամական ներկայացուցիչը լորդ Սուրբիւրիի (այն ատեն «պրեմիէր») սխալ իր հիւրընկալութեան մէջ, հաշի սեղանի շուրջը պատմում է հայ ժողովրդի մարտիրոսութիւնը, հայցելով իր երկրի անունից կորույթի միջամտութիւն—ազնիւ լորդը, որ իր «խուրդրուածութիւնը մեղմելու համար հրապարակ էր ցնել ծանօթ ժողովրդի մասնական նաւաստիի եւ սաւրոսեան զազաբների» մասին—խորհրդաւոր կերպով ու կիսակատակ մտնելով է Շվեյցարիայի Նախագահին:

— «Ա՛ն, պարոն նախագահ, քէ որ հայերն էլ ձեր քաջարի հայրենակիցների պէս հրացան բռնել զիսկնային... այդ ջաղդեր չէին առաջանայ...»

Որքան բռնակից նւարտութիւն այս պատմական յայտարարութեան մէջ...

Որքան բազմաթիւ են մարմնամարզական կամաւոր ընկերակցութիւնները Շվեյցարիայի բոլոր կանտոններում: Նրանք յաճախ վայելում են դաշնակցական կառավարութեան հովանաւորութիւնը, դրամական նպաստը: Զինւորական կանոնադրի 104-րդ յօդուածն ասում է՝

«Դաշնակցութիւնը (*La Confédération*) նպաստաւորում է ընկերակցութիւնները և առհասարակ այն բոլոր ջանքերը, որոնց նպատակն է հոգալ պատանիների նախապատրաստական զինւորական կրթութիւնը՝ զին. ծառայութեան պահանջած հասակից առաջ: Դաշնակցութիւնը հսկում է, որպէսզի հրաձգութեան ուսուցումը առաջին տեղը բռնէ և նա ձրիապէս մատակարարում է զենքեր, ռազմամթերք ու հանգերծանք»:

Հռչակաւոր են այսպէս կոչւած դաշնակցական հրաձգութեան գումարումները (*tirs fédéraux*), որ տեղի են ունենում երկու տարին մի անգամ և առատօրէն նպաստում են կառավարութիւնին:

Անթիւ են և հրացանաձիգ ընկերութիւնները (*sociétés de tir*), ամեն մի կանտոնի, ամեն մի համայնքի մէջ: Նրանք ևս ամեն կերպ խրախուսում են կենտրոնական ու տեղական կառավարութիւնին: Կիրակի ու տօն օրերը դուրս կը տեսնէք ամեն տեղ, շվեյցարական բոլոր քաղաքներում այդ բազմաթիւ հրացանաձիգ խմբերը, որ կատարում են մի տեսակ նւիրական հանգիստաւորութեամբ իրենց մարզանքը, մի զւարթ ու արգասաւոր մրցութեան մէջ: Այդպիսով, հրաձգութիւնը դառնում է ամենուրեք ազգային նւիրական սովորութիւն. նա մշակում ու պատրաստում է այն առաջնակարգ, աննման հրացանաձիգներին, որոնց հռչակը տարածւած է ամբողջ աշխարհում:

Զինւորը բնաւ չի կորցնում քաղաքացու սովորութիւնները: Զինւորական դպրոցից, պարբերական ու կարճատե կրկնութիւններից վերադառնալով, նա դարձեալ ամբողջապէս տրւում է իր քաղաքացիական պարտաւորութիւններին, պահելով միշտ իր մօտ, որպէս նւիրական սեփականութիւն, իր հրացանն ու այլ պարագաները: Այդ վերջին հանգամանքի շնորհիւ, զօրաշարժը, մօբիլիզացիան շվեյցարիայում կարող է կատարել անհամեմատ աւելի արագ, աւելի արագ և աւելի գիւրութեամբ, քան որեւէ այլ եւրոպական պետութեան մէջ: Ահաջանգն ու զօրաշարժի հրաւերը լսելուն պէս՝ շվեյցարացին անմիջապէս հագնում է համազգեստը, առնում հրացանն ու պայուսակը և ուղևորւում նշանակած ժամադրաժայրը... Երեք-չորս շաբթւայ ընթացքում փոքրիկ երկիրը իր ընդամենը 3 միլիօն ազգաբնակչութեամբ կարող է ոտքի վրայ դնել չորս հարիւր-հազարաւոր պատկառելի մի բանակ:

Ոչ մի անհրաժեշտութիւն երկարատե ու տանջալի մարզանքների մէջ: Ոչ մի կարիք՝ անջատելու զինւոր-քաղաքացուն իր օճախից ու պարապմունքներից, ահագին ժամանակամիջոցով: Ո՞վ է ասում, թէ այդպիսի զօրքը անընդունակ է արող պատերազմներ վարելու: Ո՞վ կարող է հաստատել, թէ յաղթութեան ամենաէական պայմանն է՝ ստեղծել անպատճառ միլիտարական տիպար-զինւորին, կռել նրանց զօրանոցներում մեքենաների, աւտօմատների պէս, անգուլ, սպանիչ և յարատե մարզանքներով... Պատմութիւնը տալիս է մեզ սքանչելի օրինակներ, երբ քաղաքացիական, ժողովրդական բանակները, թէկուզ նազ զրահաւորւած ու մարզւած, բայց և իրենց պարտքի գիտակցութեամբ տոգորւած, յաղթել են յաճախ միլիտարական կազմակերպւած ու կարգապահ բանակներին: Յիշենք Ֆրանսիայի ժողովրդական

վաշտերը Մեծ Յեղափոխութեան միջոցին, որ մի քանի անգամ յաղթական գրոհ տւին և ի վերջոյ յետ մղեցին ամբողջ բունապետական Լաբոպայի զօրքերը: Յիշենք Ամերիկայի անկախութեան համար պատերազմող բանակը, որ նոյնպէս տարաւ, նոյն 18-րդ դարի վերջերում, փայլուն, պատմական յաղթանակներ: Յիշենք Ռուսաստանի 1812-ը, Բօնապարտի արշաւի միջոցին. ապա Գարիբալդիի բանակները, նրանց դերը Իտալիայի ազատագրական կռիւներում... Յիշենք, վերջապէս, հերոսական ազգային պաշտպանութիւնը (*la défense nationale*) Ֆրանսիայում, 1871 սորսափելի թւականին, Գամբետտայի հոգեւոր հրամանատարութեան տակ... Ահա թէ ինչ է գրում այդ պատմական դրագի մասին գերմանացի հռչակաւոր գետերալ Ֆօն Դեր Գօլցը.

«Իր կամքի ճիգերով (և շնորհիւ Ֆրէյսինէի պէս աշխատակիցների) Գամբետտան բոցավառեց մի անգէն ու հոգեվառք երկիր և մղեց նրան դէպի այնպիսի դիմադրութիւն, որ ամբողջ ամիսների ընթացքում կանգնեցրեց գերմանական զօրքերը: Մենք ճանաչեցինք այդպիսով գոյութիւնը այն պիտի ուժերի, որոնց այսօր իսկ առանց այդ փորձի, չէինք գնահատի իրենց արժէքով... Բաւական եղան նրան մի քանի շաբաթ՝ դուրս բերելու քառօրյ կազմ ու պատրաստ մի բանակ *):»

Ո՛չ, անհրաժեշտ չէ պրօֆէսիօնալ զինւոր-մեքենաների սիստեմը: Հայրենիքի պաշտպանութեան համար բաւական է և գերազանց է համաժողովրդական զինաւորութեան այն հաստատութիւնը, որ մենք այստեղ նկարագրեցինք:

Շվեյցարիան աւաջինն է իրագործել ամենաբանաւոր և ամենաաժան, ամենատնտեսական և ամենաարդար զօրասիստեմը, որ համեմատաբար շատ քիչ է ծանրա-

*) Gaston Moch, *L'Armée d'une Démocratie*.

նում աշխատաւոր ազգաբնակութեան պարանոցի վրայ
և որ միանգամայն ի վիճակի է, հզօր ու կորովի դի-
մագրաւուծով պաշտպանելու վտանգւելիք հայրենիքը:
Նա չի յարմարեցւած յարձակողական նպատակների,
նւաճողական արշաւանքների համար—իրաւ է: Բայց
այդ յատկութիւնը նրա ուժն է և ոչ թուլութիւնը:
Նրա նախանձելի առաքինութիւնն է և ոչ արատը: Նա
էապէս դեմօկրատական է, ժողովրդական: Այդ իսկ
պատճառով նա չի կարող գործիք դառնալ այս կամ
այն ընչաբաղց, արկածախնդիր անհատի, դասակարգի,
կամայապետի ձեռքում՝ նիւթելու համար ժողովրդա-
շինջ պատերազմներ դրսուլ կամ յօրինելու հա-
կաժողովրդական, բռնաւորական վերիվայրուծներ՝ ներ-
սում, կամ թէկուզ ճնշելու, հարստահարելու աշ-
խատաւոր խաւերը... Աշխարհը գնում է աստիճանա-
բար դէպի խաղաղութիւն, ոչ դէպի պատերազմ, դէպի
շինարար քաղաքակրթութիւն, ոչ դէպի զազիր ու վայ-
րենի իրարասպանութիւն: Սօցիալիզմի, աշխատաւոր
դասակարգերի յարաճուն ու սպառնադին գրոհի առջև,
ամենաբիշատիչ, ամենառազմասէր ուժերն անգամ հար-
կադրւած են կամաց կամաց մեղմելու իրենց վագրային
ախորժակները, համակերպելու տիեզերական խղճատանքի
հրամայական զօղանջին, լուծելու միջպետական վէճերն
ու ընդհարումները խաղաղ, անարիւն ճանապարհով,
միջազգային իրաւախոհութիւններով, իրաւարար ատեան-
ներով. և կը գայ ժամանակ—նա հեռու չէ—երբ այդ
հսկայ, զրահաւորւած, արքայապաշտպան ու փողապաշտ-
պան լէգէօնները միանգամ ընդմիշտ կը կորցնեն իրենց
գոյութեան իրաւունքը և կը փոխարինւին համաժողո-
վրդական ու հայրենապաշտպան միլիտներով:

Ուշագրաւ է, որ անգամ իրենք պաշտօնական ձեռն-
հաս ներկայացուցիչները կապիտալիստական Եւրոպայի,

գեներալներ, սպաներ, հրապարակախօսներ, չեն թագց-
նում իրենց հիացմունքը շվեյցարական զօրքի հանդէպ:
Իւրաքանչիւր տարի, զօրաշարժի ու զօրախաղի, մա-
նօվրների միջոցին գալիս են այլևայլ երկրներից պաշ-
տօնական պատւիրակներ՝ դիտելու, ուսումնասիրելու
փոքրիկ Հելվեցիայի ձեռք բերած գեղեցիկ նւաճում-
ները զինուորական արւեստի մէջ և ամենքը միաբերան
դրւատում են, փառաբանում *):...

*) Ահա թէ ինչպէս էր խօսում շվեյցարական զօրքի մա-
սին պարիզեան «Temps» լրագիրը 1890 թւին հրատարա-
կած իր թղթակցի մի ուշադրաւ յօդւածի մէջ:

Շվեյց րական զօրքը մի հազարապիտ առաւելութիւն
ունի, որ յարուցանում է միաժամանակ թէ ֆրանսիացի և
թէ գերմանացի զինուորական քննադատների խանգավառու-
թիւնը: Թէ առաջինները և թէ վերջինները ծանրալիւծ
հիմքեր ունին՝ դնահատելու և զարմանալի չէ, որ նրանք
գալիս են նման եզրակացութիւնների:

Շվեյցարական Գաշնակցութիւնը ցոյց է տալիս ապշեցու-
ցիչ օրինակով, թէ ինչ կարելի է անել առանձնայատուկ
պայմաններում, ունենալով ամենահամեմատ միջոցներ: Այդ
համեմատաբար աղքատ և թոյլ բնակչութիւն ունեցող եր-
կիրը կարող է ուզած օրը ստբի հանել 200,000 զինուոր և
ճանապարհորդը հազիւ կը կարողանայ նշմարել այդ զօրքի
ամենափոքրիկ հետքերն անգամ: Ասում ենք «զօրք», թէ և
իրօք նա միլիցիա՝ անունն է կրում, որովհետեւ նրա
անդամները երբէք չեն անցուցել կանոնաւոր զօրքերի մշտա-
կան ու յարատեւ ծառայութիւնը: Եւ այնուամենայնիւ, այդ
մարդիկ իսկ սկան զինւորներ են, բանի որ նրանց կեանքում,
մանուկ հասակից դուրս, չի եղել և ոչ մի վայրկեան, երբ
նրանք չը դառնէին զինուորական դիւցիպլինի ազդեցութեան
տակ:

Չունենալով մշտական բանակ, շվեյցարացիք ունին, սա-
կայն, հաստատութիւններ, որոնք կազմում են այդպիսի
բանակի աւօրեայ կեանքի անհրաժեշտ մասը: Ընդհիւ
պարզ և միանգամայն օրամիտ կազմակերպութեան, նրանք
քաղում են այդ հաստատութիւններից բովանդակ օգուտը,

Եւ ռ'պիսի ոգի, հայրենասիրական շունչ, ներդաշնակութիւն այդ ինքնատիպ զօրաշարքերում... Այդ կողմից ևս Հելլենցիայի օրինակը եզակի է: Ներդաշնակութիւնը այդտեղ դրսից չի բռնադրւած, այլ միանգամայն բնական է, ինքնայորդոր, արդիւնք բարոյական, քաղաքացիական մի գերազանց դաստիարակութեան: Ամենքը, պարզ զինւորից մինչև ամենաբարձր աստիճանը, սոգորւած են թանկագին հայրենիքի պաշտպա-

յանպէս որ առաջին ազդանշանը հնչելուն պէս՝ իսկական զօրքը դուրս է գալիս ասես գետնի տակից, պատրաստ կռւելու նոյնքան արիութեամբ, ինչպէս կռւել են իրենց նախնիքները: Արդեօք դա մի կատարելապէս համոզեցուցիչ ապացոյց չէ, թէ ինչ կարող են կատարել խնայողութիւնը, լաւ կազմակերպութիւնը և սիստեմատիկ ձգտումը՝ քաղել վճռականութեամբ օժտւած մի ուժից այն բոլոր արդիւնքը, որ նա կարող է տալ:

Այդ գերազանց սիստեմը հիմնւած է միլիցիական պարտադիր ծառայութեան վրայ: Բայց այստեղ այդ ծառայութիւնը, այնքան ծանր ուրիշ երկրներում, դառնում է մի տեսակ հաճոյք, և երիտասարդ, առողջ շվեյցարացի կը համարէր իրեն խորապէս ստորացած, ոչնչացած, եթէ նրան դատէին զինւորական ծառայութեան համար անպէտքների շարքը...

Չը պէտք է մոռանալ, որ այդ սիստեմի մէջ մեր զբերում կարևոր դեր է խաղում մարդկանց բարի կամեցողութիւնը: Շվեյցարական երիտասարդութիւնը պատիւ է համարում իր բարոյական պարտքը լիովին հատուցանելու հայրենիքին. նա միշտ պատրաստ է արձագանք տալ կենտրոնական իշխանութեան առաջին կոչին... Այդ միլիցիայի ուժը կազմում է մարդկանց փոխադարձ հաւատն ու վստահութիւնը, — ոչ թէ մերենայական հնազանդութեան ոգին դիսցիպլինի մէջ, այլ պարտքի կենդանի զգացումը: Այդպիսի պայմաններով միայն շվեյցարական զինւորական ղեկավարները կարող էին վստահել ու պահ տալ ամեն մի առանձին զինւորի՝ զէնք, ռազմամթերք ու հանգերձանք: Վերջին պարագան հիմքն է շվեյցարական մօբիլիզացիայի, զօրաշարժի, որ կարող է իսկա-

նութեան իդէալով և բոլորն էլ դիտում են իրար, որպէս եղբայրներ, պատրաստ մեռնելու ընդհանուր օճախի համար: *Un pour tous, tous pour un* — մէկը բոլորի համար: Գոտալիքները, կարգապահութեան դէմ մեղանչողները արժանաւոր պատիժ են ստանում և ենթարկւում ամբողջ երկրի ծաղր ու ծանակին...

Բարձրի ու ցածի խտրութիւնները գրեթէ չքանում են օֆիցէրների ու զինւորների փոխադարձ պարզ, մարդավայել յարաբերութիւնների մէջ: Գոտակարգերի համարեա ոչ մի խտրութիւն, աստիճանները տրւում են համաձայն մարդկանց անձնական արժանիքներին: Ժողովուրդը և նրա ոգին ներկայ են բոլոր աստիճանների վրայ. ռամկավարական է զինւորական ամբողջ սանդուխտը: Հեծելազօրքի շարքերում դուք կը հանդիպէք կողք կողքի նրբակազմ ու փափկասուն արիստօկրատին, աշխատաւոր ու անտաշ գիւղացուն, կառապանին, սափրիչին և այլն: Այդ ներդաշնակութիւնը ազգային հոյակապ բանակի մէջ՝ ևս առաւել գրաւիչ է, երբ մտաբերում էք, որ «ազգը» այդտեղ, այդ երկնամբարձ լեռների մէջ, կազմւած է երեք տարբեր ազ-

պէս հրաշք համարել իր արագութեամբ: Բաւական է տրւած հրամանը, բաւական են հեռագիրները, որպէսզի մի քանի օրւայ մէջ ամբողջ բանակը շարեշար կանգնի դրօշակների տակ...

Տասնամեայ մանուկը, որ ձգտում է ստանալ դպրոցում մրցանակ հրաձգութեան մէջ և 60-ամեայ վետերանը՝ նոյն նշանաբանն են կրում իրենց կրծքի տակ. «հայրենիքի չէզոքութիւն և անկախութիւն»: Ահա թէ ինչն է ստեղծում այդ միլիոններից — ոչ թէ, ի հարկէ, գերազանց «զօրք», լայց, անկասկած, լաւ և ազնւոյն ի ն.ք նա պաշտպան ուժ էր, որ երբեք զոյութիւն է ունեցել. այդ ուժը չափազանց վստահաւոր կարող է լինել իւրաքանչիւրի համար, որ կը մտածէ յարձակում գործել նրա վրայ:

գու թիւններին—գերմանացի, ֆրանսիացի, իտալացի—
և չորս թէ հինգ կրօններից... Ինչպէ՞ս է լինում այդ:
Շվեյցարիայի բաղադրական - հասարակական սիստեմի
գաղտնիքն է դա, որ պարտաւոր են ընդօրինակել, իրենց
յամբընթաց էւօլիւցիայի մէջ, բոլոր այլացեղ ու այլ -
բառբառ պետութիւնները և ամենից առաջ՝ Ռուսաս-
տանն ու Թիւրքիան:

«Միլիտարիզմը» չը կայ Շվեյցարիայում կամ հաս-
ցրւած է իր նւազագոյն աստիճանին: Մշտական զօրք
չէք տեսնի, զինւորական շտաբն էլ (սպայակոյտ) կայ,
բայց պարագի, ցոյցի համար չէ, այլ անհրաժեշտ ծա-
ւայութեան, գործավարութեան: Ոչ մի շուք ու փայլ-
ոչ պերճանք ու շռայլութիւն... Ծայրայիղ պարզութիւն
ամենուրեք—ինչպէս վայել է մի ռամկավարութեան:

Իւր այդ օրինակելի անտեսութիւնը զինւորական
ծախքերի մէջ, խնայողական այդ վերաբերմունքը դէպի
ժողովրդի հարստութիւնը՝ հնարաւորութիւն է տալիս
լայնօրէն հոգալու ուրիշ, անհրաժեշտ, կրթական ու
քաղաքակրթական պէտքերը: Ինչպէս որ Շվեյցարիան
բոլոր երկրների համեմատութեամբ ամենաբիւզ ծախ-
սողն է բանակի վրայ (ընդամենը 4 ֆրանկ մարդա-
գլուխ *), այնպէս և նա հանդիսանում է ամենաշատ
ծախսողը կուլտուրական պէտքերի վրայ: Որքան
ուրիշ երկրների մէջ ճամբորդի աչքին են զարնւում ամեն
քայլափոխում կազարմաները, զօրանոցային ազմակալի
մարզանքները, զինւորական ցուցամուշ շուքն ու ժխորը,
նոյնքան Շվեյցարիայի մէջ ձեր ուշք ու միտքն են
գրաւում, բեւեռում, հմայում... անհամար ու հոյաչէն

*) Միւնչդեն Իսպիան ծախսում է տարեկան ու մարդաւելու—8
ֆրանկ, Ռուսաստանը—10 ֆր. 25 ս., Գերմանիան—12. 45, Անգլիան—
19. 25, Ֆրանսիան—20 ֆր. 80 ս.:

դ պրոցն երբ, «ռամկավարութեան այդ գերագոյն
տաճարները» (*les temples de la démocratie*) ինչպէս
յաճախ անւանում են նրանց:

Այդպէս է «միլիցիայի», համաժողովրդա-
կան բանակի հայրենիքը: Դպրոց քաղաքակրթու-
թեան և դպրոց իսկական, անաղարտ հայրենասիրու-
թեան: Ամբողջ կեանքը մարզւում են: Մարզանք հո-
գեկան, կուլտուրական, բայց նախ և առաջ՝ մարզանք
Ֆիզիկական: Այդպէս է պահանջում հայրենիքի
շահը, որ բոլոր շահերից գերագոյնն է... Թէ պահպա-
նողական-հանրապետականի, թէ պրոգրէսիստաւարմա-
տականի և թէ տիեզերական հաւասարութեան ձգտող
սօցիալիստի համար:

Ֆիզիկական մի հոյակապ մարզարան... Այդ երկիրը
պէտք է օրինակ լինի միւսներին: Ենք շեշտեցինք
նախորդ էջերում, որ անգլէն ժողովուրդը, նա որ գար-
շում է վառօդի հոտից և զինական մարզանքներից, մի
սոսկ փալաս է ներկայ աշխարհում, մատնւած ի սաստ
ճակատագրի: Բայց զինւորութիւնը դեռ բոլորը
չէ: Զէնքը անհրաժեշտ է, բայց բաւական չէ: Մի
ժողովուրդ պէտք է մարզելի, դաստիարակելի առնա-
կան առաքինութիւններ մէջ — առհասա-
րակ: Նրա ֆիզիկական դաստիարակութիւնը պէտք է
ընդունելի, իբրեւ առաջնակարգ մի պահանջ, իբրեւ գե-
րագոյն պոստուլատ: Վտիտ, թուրակազմ և հիւանդոտ
ժողովուրդները հաշիւ չեն տիեզերական արեօպագում...
Ժողովուրդը պէտք է առողջ լինի—Ֆիզիկական պէս
առողջ՝ նախ և առաջ, որպէսզի կարենայ աջողու-
թեամբ առաջ մղել իր մտաւոր-կուլտուրական առա-
քելութիւնը:

Իսկ այդ անհրաժեշտ յատկութիւնները—առողջու-

Թիւն, առնականութիւն—կարելի է մշակել դարձեալ միայն միլիտներին, համաժողովրդական բանակի միջոցով, ուր մարմնամարզական արեւստը, իր բոլոր նրբութիւններով, վաղուց—արդէն մանուկ հասակից—ճանաչուում է, իբրեւ հական ու ներական պարապմունք:

Այդ առողջ ու փրկարար մեդօթները պէտք է այժմից կամաց-կամաց ճանապարհ բաց անեն նաեւ մեզ մօտ, օսմանեան, ռուս ու պարսկական իրականութեան մէջ. նրանք սկսել են արդէն արծարծել Ռուսիայում: Պէտք է ձգտել ստեղծելու ժամանակակից բաղադրանքների առնական, կենսաթափում ու կենսունակ սերունդներ, որ կարողանան ոչ միայն պիտանի գործիք լինել հայրենիքի պաշտպանութեան, այլ և տանել իրենց ուսերի վրայ բաղադրանքական, հոգեկան վերածնութեան դժբախտ գործը: Պէտք է սկսել պրօպագանդը յանուն մեծ բաղադրանքական բանակի, միլիցիայի:

Իդէալը, կրկնում ենք, դեռ հեռու է, բայց նա ուսուցիչ է, ցնորք է: Ամեն մի մեծ նւաճում դիտւել է ժամանակին որպէս ցնորք—անխաբիսի ու անխաբարձելի: Ի՞նչ սրանից $1\frac{1}{2}$ տարի առաջ մէկն ազդարարէր, թէ շուտով, վաղը պիտի կատարւի—մի բռնուն կտրիճների նախաձեռնութեամբ—օսմանեան երկրի վաղուց բաղադրանք ու անբաւ ճիգերով պատրաստւած յեղափոխութիւնը—ամեն որ կը խնդար այդ մարգարէութեան վրայ, համարելով այն ցնորք, ուսուցիչ:

Բայց իդէալներն իրագործւում են էտապներով, հանգրւաններով: Միլիցիայի վեհ սկզբունքն ևս մէկէն ի մէկ իրագործելու բան չէ, այլ միայն աստիճան առ աստիճան: Միլիտարիզմի ահաբեկ Մոզորը, որ դարերով ձգել, տարածել ու աճեցրել է իր արմատները ազգաբնակչութիւնների հոգեբանութեան մէջ,

տարաբախտաբար շուտ ու դիւրութեամբ չի կատարւի նահանջը, Հարկաւոր են ընթերցանքներ, լուրջ ու խորունկ բարենորոգումներ այն ուղղութեամբ, որ բնորոշեցինք: Զինուորական աստիճանների ու յարաբերութիւնների անհրաժեշտ ռամկավարացման հետ պէտք է կրճատել հեռզհետէ զինուորական ծառայութիւնը, ինչպէս այդ արւում է աստիճանաբար քաղաքակրթւած երկրներում, ռամկավարութեան ճնշման տակ: Ֆրանսիայում երկամեայ ծառայութիւնը մտցւելուց յետոյ, այժմ մղւում է պրօպագանդ յօգուտ մէկամեայ ծառայութեան: Աւելի ևս ուժեղ է մտքերի խմորումը ի նպաստ համաժողովրդական բանակի կամ միլիտի. և տարակոյս չը կայ, որ ոչ հեռու ապագայում, շնորհիւ ռամկավարական գաղափարների և ժողովրդապետութեան սրարշաւ առաջագիմութեան, մենք կը տեսնենք ֆրանսիայում շվեյցարական այդ սիստեմն իրագործւած: Ֆրանսիային կը հետևին անխուսափելիորէն միւս երկրները, որոնք բոլորն էլ, ինչպէս ցոյց տւինք մեր տեսութեան սկզբում, ապրում են ակամայօրէն միլիտարիզմի խեղդիչ կօշմարի տակ: Եզրափակենք մեր դատողութիւնները ֆրանսիական մի նշանաւոր սպայի, գնդապետ Պատրիի մարգարէութեամբ.

«Երկամեայ զինուորական ծառայութիւնը, ասում է նա, կը տւէ, որքան կարող է. բայց մենք վաղ թէ ուշ անհրաժեշտաբար պիտի յանգինք ֆրանսիայում, ինչպէս և բոլոր եւրոպական ազգութիւնների մէջ, միլիտի կազմակերպութեան» *) (*nous arriverons forcément à l'organisation des milices*). Եթէ մեր երկիրը յաւակնութիւն ունի մտնելու նոյն

*) Gaston Moch, *L'Armée d'une Démocratie*.

դերօպական ազգութիւնների՝ աւազանը, ապա նաև, հարկադրաբար, պիտի ընթանայ նոյն էությունների ճանապարհով, նոյն մեթոդներով: Կրկնում ենք, բոլոր երկրների—որքան առաւել թիւը քիմիայի ու Ռուսաստանի համար—վաղուց պէտք է գոցած համարել յարձակողական, նւաճողական արշաւանքներ շրջանը: Ժողովուրդների և ամբողջ մարդկութեան ու քաղաքակրթութեան շահն է այդպէս պահանջում—և նրանք տեղ-տեղ պատրաստ են արդէն, ուրիշ տեղեր պատրաստում են՝ բռնադրելու և յարգել տալու իրենց չափազանց իրաւացի տենչանքները... Ժողովուրդները—իրենց նիւթական, մտաւոր ու հոգեկան զարգացման համար—բաղձում են ամենուրեք խաղաղութեան, մեր տարաբանտ, արիւնաքամ ժողովուրդները—առաւել ևս: Բայց մեզի, թուլամորթ խաղաղութիւնը չէ, որ պիտի քաջալերենք ու քարոզենք, այլ այն խաղաղութիւնը, որ օժտած է հանուր, երկաթէ զինաւորութեան անխոցելի պարիսպներով, որ գիտէ յարգել տալ ինքզինքը աշխարհի բռնատենչ ախորժակների կրկեններում: Պէտք է յար և միշտ արծարծել միլիցիայի, համաժողովրդական բանակի, համաժողովրդական մարզումի գաղափարը, որ հարւածելով միլիտարիզմի չարիքներին, նւազեցնելով զինաւորութեան ծախքերը, բարձրացնելով երկրի անասունութեան ու հարստութեան մակերևոյթը, ուսման արագնելով աստիճանաբար զինուորական բանակը, պիտի նպաստէ հզօրացնել թարմ, առողջ սերունդների առաջնացման, պիտի կապէ միաժամանակ—սերտ, համերաշխ կապերով, ինչպէս Ալպեան չքնաղ հայրենիքում—մեր երկրների այլացեղ ու այլաեզու ազգութիւններին, յանուն ընդհանուր հայրենիքի պաշտպանութեան ու բարգաւաճման:

Ն Ի Ի Թ Ե Ր Ի Ց Ա Ն Կ

I

ՄԻԼԻՏԱՐԻԶՄԻ ՊԱՏՈՒՀԱՍԸ

Ծրես

Նոր օրէնքը Տանկաստանում.—Չօր և Բայրէնիք.—Դէպի ասիականական ռամկալարացում.—Միլիտարիզմը Արեւմտեան և Թիւրքիայում.—Չինուորական համաճարակ տեղի, նրա պատճառները.—Սպառնալից խաղաղութիւնը.—Ժամանակակից զօրք, իրեն կապիսալիզմի շանքի նկատմամբ 1—16

II

ԿՆՃՈՒ ԼՈՒԹՈՒՄՆԵՐԸ

Պատճառական լուծում.—Չինքնկեցութեան ծրագրերը և նրանց արդիւնքը.—Յարակալ ճախածեւոյթները և Հապի խորհրդաժողովը.—Բուրժուա-խաղաղասիրական հոսանքը.—Բուն ռամկալարական լուծումը.—Առաջաւորական ինքնաշարժիչ և պատերազմը.—Սոցիալիզմ և միլիտարիզմ.—Իրազմունքները, ոչ ցնորականը.—Ժողովուրդները չը պէ՛տէ զինաւորուիլ.—Համաժողովրդական բանակը իրեն փրկութեան խաղաղութիւնը 17—24

III

ՇՎԷՑՏԱՐԱԿԱՆ ՍԻՍՏԵՄԸ

Չօրը շվեյցարական համարապետութեան մէջ.—Չինուորապետական, Ռազմական ծիրը—մի աւանդ ճախիքներից.—Լօրդ Սթրիւլին՝ շվեյցարացիների ու հայերի մասին.—Չինուորական ծառայութիւնը՝ մի մասը ընդհանուր կրթական սիստեմի.—Մարմնամարզական և նրա ցանաձիգ ընկերութիւնները.—Ժողովրդական շուշը ամբողջ բանակի մէջ.—Հայրէնիքի պատճառները.—Շվեյցարիան—սիպար-օրինակ՝ ամբողջ աշխարհի, նախ մեզ համար 25—44

„եւրօպական ազգութիւնների“ աւազանը, ապա նա ևս, հարկադրաբար, պիտի ընթանայ նոյն էտօլիցիայի ճանապարհով, նոյն մեթոդներով: Կրկնում ենք, բոլոր երկրներին—ո՛ր առաւել Թիւրքիայի ու Ռուսաստանի համար—վաղուց պէտք է գոցած համարել յարձակողական, նւաճողական արշաւանքներին շրջանը. ժողովուրդների և ամբողջ մարդկութեան ու քաղաքակրթութեան շահն է այդպէս պահանջում—և նրանք տեղ-տեղ պատրաստ են արդէն, որիչ տեղեր պատրաստում են՝ բռնադրելու և յարգել տալու իրենց չափազանց իրաւացի տենչանքները... Ժողովուրդները—իրենց նիւթական, մտաւոր ու հոգեկան զարգացման համար — բաղձում են ամենուրեք խաղաղութեան, մեր տարաբախտ, արիւնաքամ ժողովուրդները—առաւել ևս: Բայց մեղի, թուլամորթ խաղաղութիւնը չէ, որ պիտի քաջալերենք ու քարոզենք, այլ այն խաղաղութիւնը, որ օժտած է հանուր, երկաթէ զինաւորութեան անխոցելի պարիսպներով, որ գիտէ յարգել տալ ինքզինքը աշխարհի բռնատենչ անորժականների կրկէսներում... Պէտք է յար և միշտ արծարծել միլիցիայի, համաժողովրդական բանակի, համաժողովրդական մարզումի գաղափարը, որ հարւածելով միլիտարիզմի չարիքներին, նւազեցնելով զինաւորութեան ծախքերը, բարձրացնելով երկրի անտեսութեան ու հարստութեան մակերեւոյթը, ռամկավարացնելով աստիճանաբար զինւորական բանակը, պիտի նպաստէ հզօրապէս թարմ, առողջ սերունդների առաջացման, պիտի կապէ միաժամանակ—սերտ, համերաշխ կապերով, ինչպէս Ալպեան չքնաղ հայրենիքում—մեր երկրների այլացեղ ու այլալեզու ազգութիւններին, յանուն ընդհանուր հայրենիքի պաշտպանութեան ու բարգաւաճման:

Ն Ի Ի Թ Ե Ր Ի Ց Ա Ն Կ

I

ՄԻԼԻՏԱՐԻԶՄԻ ՊԱՏՈՒՀԱՍՐ

Ծրես

Նոր օրէնքը ճանկասանում.—Զօրք և հայրենիք.—Դէպի աստիճանական ռամկավարացում.—Միլիտարիզմը Արեւմուտքում և Թիւրքիայում. — Զինւորական համահարակ տեղը, նրա պատկանները. — Սպառնալից խաղաղութիւն. — Ժամանակակից զօրք, իրեն կապիսալիզմի շանքի նեցուկ. 1—16

II

ԿՆՃՈՒ ԼՈՒԾՈՒՄՆԵՐԸ

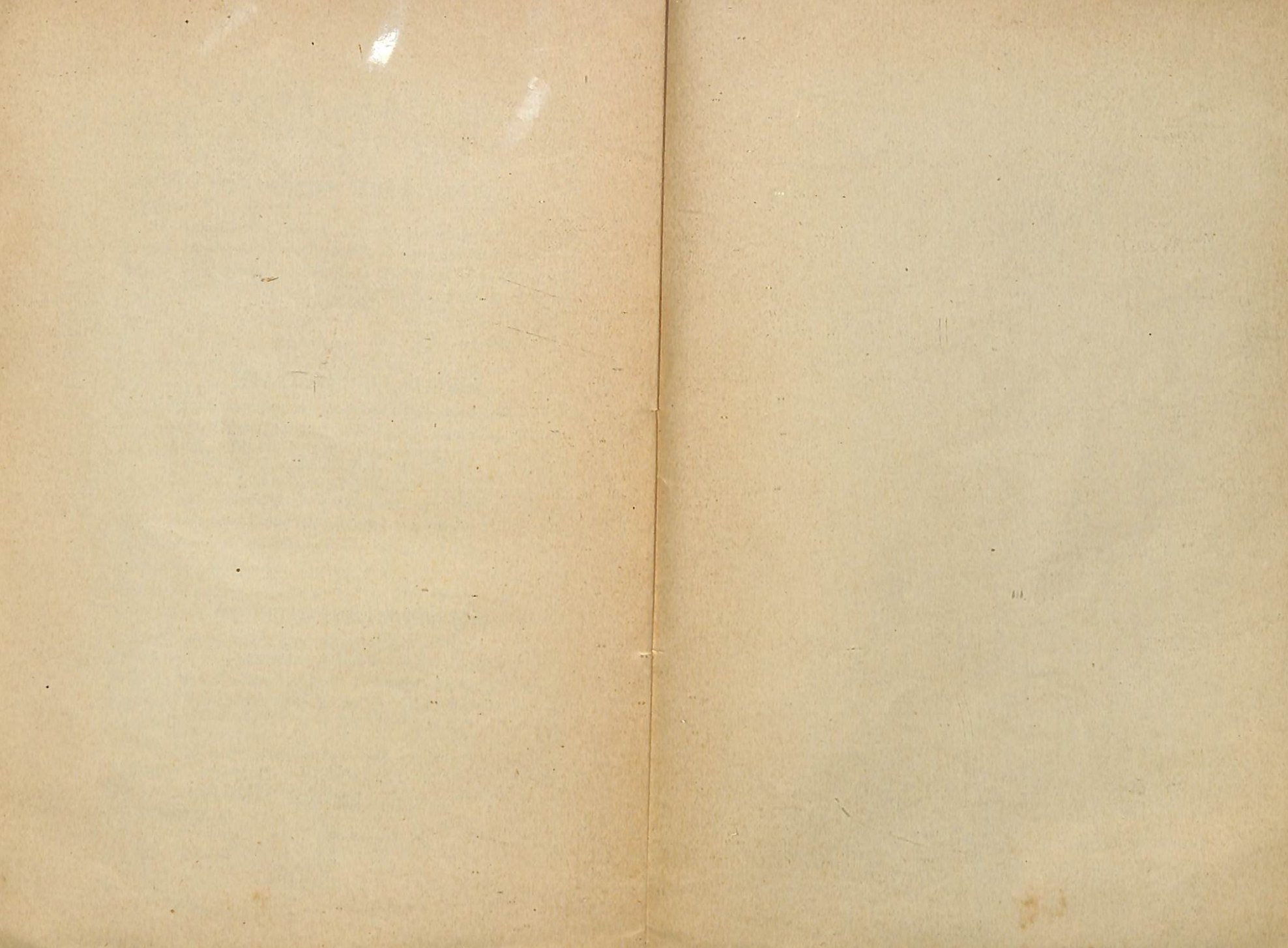
Պատկանական լուծում.—Զինքնկեցութեան ծրագրերը և նրանց արդիւնքը.—Յարական նախաձեռնութիւնը և Հաւաքի խորհրդաժողովը. — Բուրձու-խաղաղասիրական հոսանքը. — Բուն ռամկավարական լուծումը.—Աշխատանքական Խնկնացիօնայր և պատերազմը.—Սօցիալիզմ և միլիտարիզմ.—Իրագործելիք, ոչ ցնորականը. — Ժողովուրդները չք պէտք է զինաբախին. — Համաժողովրդական բանակը իրեն փրկութեան խաւիսի. 17—24

III

ՇՂԻՅՑԱՐԱԿԱՆ ՍԻՍԵՄԸ

Զօրք Եվրոպական համապատկան մէջ. — Զինւոր-խաղաղացի.—Ռազմական ձիւրք—մի աւանդ նախնիներից. — Լօրդ Սօլսբիւրիին՝ Եվրոպացիների ու հայերի մասին.—Զինւորական ծառայութիւնը՝ մի մասը ընդհանուր կրթական սխեսմի.—Մարմնամարզական և նրացանաձիգ ընկերութիւններ.—Ժողովրդական շուքը ամբողջ բանակի մէջ.—Հայրենիքի պատկանները. — Շղիշարիւն—սիպար-օրինակ՝ ամբողջ աշխարհի, նաեւ մեզ համար. 25—44

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0221670

41.355

Գ Ի Ն Ն Է 30 Ս Ա Ն Ց Ի Մ